

TÜRKİYE'DE MODERNLEŞMELERİN VE MODERNLİKLERİN KAVRAMLAŞTIRILMASI: M. B. Kiray'ın Araştırma Programından Yola Çıkan Bir Kuramlaştırma Denemesi

Bahattin AKŞİT*

Giriş

Mimar Sinan Üniversitesi Sosyoloji Bölümünün 26-27 Kasım 2007'de düzenlediği "Türk Sosyolojisinde Üç Bilim İnsanı: Cahit Tanyol - Mübeccel B. Kiray - Şerif Mardin Sempozyumu"na sunduğum bildiride Lakatos'un "bilimsel araştırma programı" kavramından yola çıkarak Kiray'ın araştırmalarının da geliştirdiği kuramsal çerçeveyi ortaya koymaya çalıştım (Akşit, 2010). O bildiri'de Kiray'ın metinlerinin doğrudan okunması kadar Tekeli'nin 2000 yılında *Mübeccel Kiray İçin Yazılar* kitabının ilk, "Değişmenin Sosyoloğu: Mübeccel Belik Kiray" yazısından da yararlanmıştım. Bu bildiri-de o çalışmayı devam ettirmek istiyorum. O bildiride bir "genel toplumsal değişme kuramı" bağlamında Kiray'ın araştırmalarının zaman içinde değişerek nasıl bir "araştırma programı"na yol açtığını düşünmeye çalışmıştım. Bu yazıda "araştırma programı" kavramının bir alt alan olarak varsaydığı "kuram"lara ve kavramlara odaklanacağım. Bunu yaparken "genel toplumsal değişme kuramı" yaklaşımından uzaklaşıp son 20-25 yılda gittikçe yaygınlaşan "çoğulcu modernleşme yolları" veya "çoğulcu modernlikler" yak-

* Prof. Dr. Bahattin Akşit, Denizli'nin Karaçay köyünde 1945 yılında doğdu. Denizli Lisesi'ni 1963 yılında bitirip Mühendislik eğitimi görmek üzere sınavla ODTÜ'ye girdi. Hazırlık okulundaki bir yıllık İngilizce öğrenimi sürecinde bölüm değiştirmeye karar vererek yeniden sınava girip Sosyal Bilimler bölümüne geçti. 1964 - 1968 yılları arasında ODTÜ Sosyal Bilimler Bölümü Sosyoloji Opsiyonunun öğrencisi olarak Mübeccel B. Kiray'ın verdiği tüm sosyoloji derslerini almanın ötesinde, Kiray'ın araştırma modellerini köy ve kasabalarda uygulayarak, daha sosyoloji öğrencisiyken bir kitap yayınlama başarısını gösterdi. 1968'de ODTÜ'den mezun olup ABD'ye giden Akşit, Chicago Üniversitesi'nden 1971'de Master, 1975'de de doktorasını aldı. 1985'de doçent, 1991'de de profesör olan Bahattin Akşit 2007'de ODTÜ'den emekli olmuştur. Halen Maltepe Üniversitesi Sosyoloji Bölümü öğretim üyesi olan Akşit'in kendi başına ve/veya meslektaşlarıyla ortaklaşa yapmış çok sayıda araştırması, İngilizce ve Türkçe yayınlanmış kitap ve makaleleri bulunmaktadır. (S.T)

laşımından yola çıkarak konuyu düşünmeye çalışacağım. Konuya İngiltere modernleşmesi, Fransa modernleşmesi, Hindistan modernleşmesi, Kırgızistan modernleşmesi ve Türkiye modernleşmesi şeklinde bakabileceğimiz gibi Türkiye modernleşmesi içinde alt modernleşme ve modernlikler olarak da bakmaya başlayabiliriz. Türkiye'deki "kentsel alanın modernleşmesi" ile "kırsal alanın modernleşmesi" için ayrı kavramlaştırmalar geliştirebileceğimiz gibi farklı kent grupları ve köy grupları için modernleşme kuramları düşünebiliriz. Bölge modernleşmeleri düşünebileceğimiz gibi "Türk modernleşmesi" ve "Kürt modernleşmesi" yollarını farklı kavramlaştırmalarla anlamaya çalışabiliriz. Kurumlar alanına girdiğimiz zaman ailedeki, eğitim sistemindeki, ekonomideki, iktidar yapılarındaki, kültürdeki modernleşmeleri kendi alanlarının işleyiş mantıkları/dinamikleri bağlamında kavramlaştırmaya başlayabiliriz. Kiray'dan bir sonraki kuşağın ve ondan da bir sonraki kuşağın yaptığı kuramlaştırmaların bu çoğulculuğa yönünde olduğunu düşünüyorum. Ben bu çoğulculuğu kendi kuram, yöntem ve araştırma pratiğimden örnekler vererek göstermeye çalışacağım. Bunu yaparken Kiray'ın genel toplumsal değişme kuramından yola çıkarak ve zaman zaman ona ters de düşerek ve eleştirel bir şekilde bu kavramsal çerçeveyi nasıl dönüştürdüğümü ortaya koyma çabası içinde olacağım.

Bu giriş bölümünde bazı nitelendirmeler yapmak durumundayım. Birinci olarak, yukandaki son cümledeki ters düşme, karşıtlık veya kopuş aynı zamanda bir koşutluk (düz düşme), yandaşlık ve devamlılıkla birlikte gidiyor. İkinci olarak, Kiray'a karşıtlık içinde öne süreceğim çoğulcu modernleşmeler veya özgül toplumsal değişmeler/geçişler kavramlaştırmaları kendi yazdıklarını eleştirmek ve onlara ters düşmek anlamına da geliyor. Üçüncü olarak, yapacağım kavramlaştırma saf kuramsal düzeyde önermeler bütünü oluşturmaktan çok zaman-mekânda gelişmeler, geçişler, kopuşlar ve devamlılıkları görmek ve göstermek düzeyinde olacaktır. Yani hem kavramlaştırmanın nesnesi olan sosyal gerçekliğin bütünselliği, sistematikliği, devamlılığı sorgulanacaktır, hem de kavramlaştırmanın bütünlüğü, devamlılığı, bir paradigma oluşturup / oluşturmadığı sorgulanacaktır. Burada üç gerçeklik düzeyi birbirine paralel, birbiri ile iç içe geçerek ve birbirleriyle etkileşim içinde zaman-mekânda devamlılıklar ve kopuşlar bağlamında oluşmakta, değişmekte veya gelişmektedir. Bunlardan birincisi toplumsal-tarihsel gerçeklik; ikincisi kuramsal gerçeklik düzeyidir. Üçüncüsü ise daha önceki her iki düzeyin de üzerinde bir başka gerçeklik düzeyinden çözümleme yapılmasıdır. Bu esasında ikinci düzeyin hem bir parçasıdır hem de "meta" veya ötesi bir düzeydir. Bu girişe son not olarak, Mübeccel Kiray'ın ve kendimin geçmişte yazdıklarını eleştirel bir değerlendirmeye yeniden ele alışımın nedenini eklemek istiyorum. Birincisi, Tekeli'nin (2004) de belirttiği gibi bir iç tarih ve gelenek oluşturmak için kopuşları ve süreklilikleri yeniden ele almak gerekiyor. İkincisi, kuram gökten zembille inmiyor,

ancak bu tür kuramsal araştırmalar, eleştiriler, değerlendirmeler ve deneylerle ortaya çıkıp gelişiyor.

Paradigma dan Bilimsel Araştırma Programına Geçiş

Genel toplumsal değişim ve modernleşme kuramından, özgül toplumsal değişim ve geçişler veya özgül ve çoğulcu modernleşme ve modernite- lere geçmeden önce "paradigma" kavramından "bilimsel araştırma pro- gramı" kavramına geçisi kısaca anlatmak gereklidir. Bunu daha önce Kiray üzerine yaptığım sunuş için yazdığım bir yazıdan (Akşit, 2010) özetleme yaparak ortaya koymaya çalışacağım.

Kuhn bilimlerin Popper'in ileri sürdüğü gibi evrimci bir şekilde ve yavaş yavaş değil, devrimci bir şekilde paradigma sıçramalarıyla ilerlediğini öne sürmüştür. Bu tez kendi başına sorunlu olmayabilirdi. Ancak Kuhn bu teze ikinci bir tezi, arka arkaya gelen paradigmanın birbirleriyle karşılaştırıla- mayacak kadar farklı olduğu tezini eklemiştir. Bu ikinci tez arka arkaya gelen paradigmanın gelişme veya ilerleme oluşturup oluşturmadığı tar- tışmasını başlatmıştır. Feyerabend daha ileriye gitmiş ve bilimsel disiplinle- rin gelişme tarihinde tek bir metot ve teori etrafında tek bir paradigmanın oluşmasının söz konusu olmadığını tam tersine teoriler veya kuramlar çeşitlenmesinin gözlemlendiğini ileri sürmüştür. Ayrıca Popper'in hipotez test etme ve hipotez yanlışlama yaklaşımının, yanlışlanan tek bir hipotezle bir teorinin yanlışlanması olarak düşünülmemesi gerektiği vurgulanmış, söz konusu olanın teori yanlışlama değil teori bırakma olduğu ortaya kon- muştur. Bir teorinin bırakılması için alternatif bir teorinin çıkmış olması, bu teorinin bir önceki teorinin açıkladıklarını içermesi ve açıklayamadıklarına da çözümler getirmiş olması gerekmektedir. Popper, Kuhn ve Feyer- bend'in yaklaşımlarında yola çıkan Lakatos, bu yeni durumda Paradigma kavramı yerine Bilimsel Araştırma Programı (BAP) kavramını kullanmanın daha doğru olacağını ileri sürmüştür. Bir araştırmacı veya araştırma ekibi- nin bir ömür boyu aynı paradigma içinde kalarak çalışması yerine bir dizi bilimsel araştırma programı (BAP-1 ... BAP-n) içinde çalışması söz konu- dur. BAP-n, BAP-1'den daha özgülleşmiş alanlara girmekte, daha önce araştırılmış ve açıklanmış bütün konuları ve düzenli oluşları varsaymakta, daha önce açıklanamayan ve anormal olarak görülen konuları da açıkla-makta, ayrıca yeni araştırma alanlarının ufkunu açmaktadır (Kuhn, 1982; Keat ve Urry, 1994; Feyerabend, 1989; Akşit, 1980, 1985, 2010).

Mübeccel Kiray'ın ve onun öğrencilerinin araştırma pratiklerinin bilimsel araştırma programları dizisi olarak anlaşılmasının verimli olacağını düşünüy- yorum. Bunun hem makro düzeydeki araştırma ve kuramlaştırmalar için hem de mikro düzeydeki kavramlaştırma ve araştırmalar için geçerli oldu-

ğunu ileri süreceğim. Ancak daha ileri gitmeden önce mikro-makro düzey- leri ile fail-yapı ilişkileri konusunu kısaca açıklamak gerekmektedir.

Makro-Mikro ve Yapı-Fail Bağlamında Kuramlaştırma ve Sorunları

Bilindiği gibi kuramların açıklamaya çalıştığı gerçeğin ve odaklandığı düzeyin makro veya mikro düzeyde olması veya bu iki düzey arasındaki bağlantıları dikkate alıp, almaması çok önemlidir. Benzer şekilde yapıya odaklanıp kişi (kişiler arası etkileşim ve grup düzeyindeki failleri dikkate almamak veya tam tersine kişiler arası etkileşimi ve failleri dikkate alıp yapı düzeyindeki süreçleri dikkate almamak veya bunlar arasındaki diya- lektik süreçleri dikkate almak kuramsallaştırmada çok önemlidir. Son za- manlardaki sosyolojik kuramlaştırma denemeleri mikro ve makro düzeyle- ri; fail ve yapı diyalektiğini dikkate alarak yapılanlardır (Layder, 2006). Toplumsal alanlar teorisi olarak adlandırılan bu yaklaşım çerçevesinde dört alan belirlenmiş ve bu alanların güç ilişkileri göz önüne alınarak ve zaman- mekâna yayılması kurgulanmıştır (Layder, 2006:318). Layder'in bu yakla- şımını biraz değiştirerek şu şekilde ifade etmek uygun olacaktır. Önce dört alanı ortaya koyalım:

1. Her ne kadar yapısalcı yaklaşımlar reddetse de bireylerden, aktör-lerden veya faillerden başlamak durumundayız. Farklı toplumsal hayat alanlarının sağladığı göreceli özerklikler bağlamında öznele- şen/failleşen bireylerin her birisine özgü veya tekil psiko-biyografik güzergâhlarını/kariyerlerini toplumsal analizde dikkate almak zo- rundayız. Faillik analize alınmadan yapılacak açıklamalar makro dü- zeyden mikro düzeye inmemizi engeller ve açıklamalarımızı fakir- leştirir. Sıfıra yakın özerkliğe sahip olan kölenin bile belirli failliği söz konusudur. Onun katılımı olmadan köle-efendi ilişkisi yürütüle- mez. Köle sahibinin kölelere karşı hoşgörülü mü, qaddar mı olacağı bir ölçüde kölelerin itaatkâr mı isyancı mı olduklarına da bağlıdır.
2. İkinci düzeyde toplumsal ilişkinin ortaya çıkışını ve inşa edilmesini ele almalıyız. Toplumsal durumlara göre değişen karşılıklı etkileşim (si- tuated activity), anlaşma ve anlamlandırma süreçleri toplumsal ilişkinin inşa edildiği, yeniden üretildiği, dönüştürüldüğü veya sona erdirildiği alandır.
3. Toplumsal etkileşimlerin yer aldığı toplumsal ortamlar (social set- tings), tarihsel olarak ve toplumdan topluma çok değişkendir. Bu toplumsal ortamların bir kısmını şu şekilde sıralayabiliriz: Aile or- tamları, arkadaşlık ilişkileri, ilköğretim sınıflarındaki veya üniversi- telerdeki ders, seminer ve konferans ortamları, firmalar ve diğer işyerlerindeki ortamlar, köylerdeki tarlalar, köy kahveleri, doğum- lar, düğünler ve cenazelerdeki ortamlar, kent pazarları, pastaneleri,

alışveriş merkezleri ve sokaklarındaki ortamlar, hastanelerdeki ortamlar, sinema ve tiyatro salonlarındaki ortamlar ve diğer yüzlerce insanların yüz yüze geldiği ve etkileşimde bulunduğu ortamlar.

4. Makro düzeyden mikro düzeye kadar gelen bağlamsal kaynaklar (contextual resources), veya sosyo-ekonomik ve sosyo-kültürel kaynaklar diğer üç düzeydeki etkileşimlere kaynak sunmakta, olumlu ve olumsuz geri beslemelerde bulunmaktadır. Makro düzeyden mikro düzeye doğru giden belirleme, belirlenme, göreceli özerklik ve olumsuzluk konularından oluşan çeşitlenme bu boyut içinde ele alınmaktadır. Bu alanların her birisinde iktidar mücadeleleri/ilişkileri sürmekte ve her bir eylemin, yapının, sistemin, grubun, sınıfın yeniden üretilmesi, dönüşmesi veya yok olmasının kararı verilmektedir. Zaman-mekânda genişleyen, ilişki, kurumsallaşma ve örgütlenmeler, sistemler ve şebekeler şeklinde yatay ve dikey eksenlerde yaygınlaşarak küresel sistemle bütünleşirler veya dışlanarak yalıtılmış ve parçalanmış bölgeler, gettolar oluştururlar.

Modernliğe Farklı Geçiş Yolları ve Çoğul Modernlikler

Aşağıdan yukarıya doğru burjuva devrimleri ile modernliğe geçiş, köylü işçi devrimleri ile geçiş ve yukarıdan aşağı baskıcı modernleştirmeler fikri 1960'ların ortasında Barrington-Moore (1967) tarafından ortaya atıldı. Daha sonra Skocpol (1979) aşağıdan yukarıya olan burjuva ve köylü-işçi devrimleri yoluyla modern dünyaya geçişi inceledi. Trimberger (1978) ise yukardan aşağıya baskıcı modernleşme yolu olarak Almanya, Japonya, Türkiye, Mısır ve Peru'yu inceledi. Stuart Hall ve arkadaşları (1992) Sovyetler Birliği'nin 1989'da dağılmasının hemen arkasından modernlikleri ve gelececeklerini ele aldılar. Therborn (1995) ise Barrington-Moore'dan farklı dört modernleşme yolu önerdi: 1. Avrupa modernliği, 2. Yeni Dünya modernliği, 3. Kolonial dünyadaki modernlik ve 4. Dış tehdit karşısındaki modernlik (Therborn, 1995: 5-7). (Therborn'un dördüncü modernleşme/modernlik yolu veya türü Osmanlı İmparatorluğu-Türkiye ve Rus Çarlığı-Rusya gibi tam olarak kolonyal devlet hegemonyası altına girmemiş toplumlardaki modernleşmeyi anlatmaktadır).

Tomlinson, bu modernlikleri kültürel küreselleşme ve küresel modernlik bağlamında ele aldı. Daha da önemlisi ekonomik alan, siyasal alan, kültürel alan gibi farklı alanlarda farklı modernlik başlangıçları, kopuşlar ve süreklilikler olabileceğini belirtti (Tomlinson, 2004: 53-61). Habermas (2005) ise post-seküler bir dünyada çoklu modernliklerin kavramlaştırmasının kaçınılmaz olduğunu yazdı.

Mübeccel Kiray'ın araştırmalarına ve kavramlarına geçmeden önce O'nun hayatından kısaca söz etmekte yarar vardır.

Mübeccel Kiray'ın Kısa Psiko - Sosyal Biyografisi

Mübeccel Kiray'ın bilimsel araştırma programının oluşumunu anlayabilmek için onun hayat hikâyesini-biyografisini, onun bir kendilik, bir özne, bir fail olarak oluşumunu anlamak gerekmektedir. Daha önceki bir yazıda (Akşit, 2010), *Hayatımda Hiç Arkaya Bakmadım*'daki kendi anlatısına (Kiray, 2001) ve kendi gözlemlerime dayalı olarak bu oluşumu anlatmaya çalıştım. Burada oradakileri özetlemek ve bir iki yeni cümle eklemekle yetineceğim. Mübeccel Kiray Türkiye Cumhuriyeti'nin kurulduğu yıl olan 1923 yılında doğmuştur. O kendi kuşağından birçok kadınla birlikte bir "Cumhuriyet Kızı"dır. Elif Ekin Akşit, "Cumhuriyet Kızı" kavramını, Kız Enstitüleri üzerine yaptığı araştırmadan yola çıkarak şu şekilde tanımlamaktadır:

"Zaten en büyük değişimleri en çabuk geçiren ve kendilerine Cumhuriyet Kızı denilen de bu ilk kuşak kızlardı. Elbette sadece enstitülüler değil, Cumhuriyet kızları, o dönemde ulus-devlet yaratma sürecinin her alanında birçok kadın çalışıyordu." (Akşit, E.E., 2005, s. 151).

Birisi erkek, ikisi kız kendisinden büyük üç kardeşinin olduğu, eğitilmiş bir anne ve bir demir yolcu mühendis olan bir babanın oluşturduğu bir ailede sosyalleşen Mübeccel Hoca'nın ablalarından birisi 1930'ların ilk yarısında Ankara Kız Enstitüsü'ne devam etmektedir. Elif Ekin Akşit'in de ortaya koyduğu gibi Kız Enstitüleri ulus-devletin modern ev kadınlığının öğretildiği bir yerdir. En küçük kardeş olan Mübeccel Kiray'ın ise Kız Enstitüsünde yatılı kalıp Ankara Kız Lisesi'ne devam etmesine karar veriliyor. *Hayatımda Hiç Arkaya Bakmadım* kitabında görüşmeyi yapan arkadaşlar "Niye Enstitü değil de liseye gönderiliyorsunuz?" diye soruyorlar. Görüşme sırasında orada olan İbrahim Kiray "Kabiliyet" diyor. Mübeccel Hoca da "Evet. Bütün hocaların çok umudu vardı bende, öyle diyelim" diyor (s. 33). Ancak ablasının kızıl hastalığı dolayısıyla oluşan bir tecrit durumu babanın Mübeccel Hoca'yı Eskişehir'e, ailenin yanına götürmesine ve Eskişehir Lisesi'ne kayıt yaptırtmasına neden oluyor. Ancak orada da fazla kalamıyor, çünkü aile Adana'ya taşıyor ve Adana Kız Lisesi'ne kaydı yapılıyor. Ancak orada da sadece lise birinci sınıf bitiriliyor ve sonra aile İzmir'e tayin olduğu için bu sefer İzmir Kız Lisesi'ne kayıt yaptırılıyor ve lise orada tamamlanıyor (s. 38).

İbrahim ve Mübeccel B. Kiray

Bilim değişkenliği ve değişmeyi inceler ve araştırır; değişmeyenleri de hangi değişimler oluyor ki değişmeyen şeyler ve yapılar değişmeden kalabiliyor diye inceler. Mübeccel Hoca'nın kişiliği, özneliği işte böylesine bir "mobility/ hareketlilik" ortamında oluşmuş gelişmiştir. Yönelimi

veya "habitus"u ulus-devletin modern ev-kadını olmak yönünde değil modern ulus-devletin ve modern toplumunun profesyonel bir üyesi olma yönünde gelişmiştir. Tıp veya biyoloji alanında profesyonellik için Ankara'da imkânların olmadığı ortaya çıkınca önce felsefeye yöneliyor. O zamanki Dil-Tarih Felsefe'deki skolastikliği görünce de Sosyoloji alanını seçiyor ve modernleşme yolundaki toplumun bilgisini üretme misyonu yönünde önemli bir adım atıyor. Behice Boran, Muzaffer Şerif, Niyazi Berkes ve Pertev Naili Boratav gibi sosyal bilimciler, kendi ailesi ve lise yıllarının öğretmenlerinin çok ötelere geçen bir bilimsel araştırma ufkunu Mübeccel Hoca'nın önüne açıyor; Mübeccel Hoca da bu yolda heyecanla ve şevkle yürüyor. Lisans derecesi ile yetinmiyor ve doktora çalışmalarına başlıyor ve Behice Boran'ın danışmanlığında "tüketim normları" konusundaki bir doktora tezini 1947'de tamamlıyor. O sırada DTCF'de cadı kazanı kaynatılıyor ve akademik düzeyi çok yüksek olan hocaların üniversiteden uzaklaştırılmaları başlıyor. Mübeccel Hoca, Behice Boran ve Muzaffer Şerif'in önermesiyle Northwestern Üniversitesi Antropoloji Bölümünde ikinci bir doktora çalışmasına başlıyor ve 1950'de bitirip Türkiye'ye dönüyor.

1950'lerin başında sosyoloji üç farklı mekân ve kurumda, dünya görüşü ve sosyolojik-teorik yaklaşımlar bakımında çok farklı olmasalar da üç odaklı bir bölmelenmişlik içinde yürütülmektedir (Akşit, 1985; Akşit, 2010). İstanbul Üniversitesi Edebiyat Fakültesi'ndeki Sosyoloji Hilmi Ziya Ülken başkanlığında, yine aynı üniversitenin İktisat Fakültesi'ndeki Sosyoloji İse Ziyaeddin Fahri Fındıkoğlu başkanlığında yürütülmektedir. Ankara Üniversitesi DTCF'deki Behice Boran ve Niyazi Berkes başkanlığındaki sosyoloji kürsüsü 1947-48/tafiyeleri ile kapatılmış ve 1949'da Tahir Çağatay ve Nihat Nirun'un yürüttükleri bir kürsü olarak yeniden açılmıştır. Bu üç kürsü her ne kadar bazı küçük farklılıklarla birbirinden ayrı dursalar da her üçü de milliyetçi-muhafazakâr çizgiye yakın bir sosyoloji geleneği içinde olmuşlardır. DTCF'deki 1939-1947 yılları arasındaki ampirik araştırmalara dayalı marksist sosyoloji geleneği sahnede değildir. Mübeccel Hoca 1950'de iki doktoralı bir sosyolog-antropolog olarak Türkiye'ye dönmüş ancak bu kürsülerden herhangi birisine kabul edilmemiştir. O zamanki siyasal-hukuksal düzen onu sosyoloji kürsüsünde değil siyasal mahkum olarak hapisanede görmek istemiş ve "1951 Solcu Tevkifatı" sürecinde yeni evlendiği eşi İbrahim Kiray ile birlikte tutuklanmıştır. İki yıl hapse kaldıktan sonra mahkeme önüne çıkarılmış ve özgürlüğe kavuşmuştur. Üniversite'ye girmesinin o dönemde mümkün olduğunu görmüş ancak ilerde bunun mümkün olabileceğini düşünerek İngilizce bilgisini kullanarak bir yandan bir firmada sekreter olarak çalışmış bir yandan da doçentlik tezini hazırlamıştır. Benim ve birçoğumuzun başına geldiği gibi doçentlik sınavından geçirilmemiş ama O yine yılmamış ve ikinci kez girmiş ve doçentliğini almıştır.

Mübeccel Kiray'ın kişiliğini veya bireyselliğini yapılar/şartlar tarafından belirlenmiş bir birey olarak düşünmek bağnaz bir yapısalcı belirlemeciliğin bile cüret edemeyeceği bir yaklaşım olur. Hatta belki de bireysel özerkliğe belirli derecede imkân tanıyan Bourdieu'nun "habitus" kavramı bile buradaki direnme ve toplumun bilgisini üretme yönündeki failliği/özneliği yeterince açıklayamıyor. Burada direnen, aktif bir fail olarak ve yaratıcı bir şekilde kendi toplumsal güzergâhının önündeki engelleri kaldırmaya çalışan ve üstlendiği mesleki-bilimsel misyonu / yüce düşü her halükârda gerçekleştirmek isteyen bir kişilikle karşı karşıyayız. Bir gün mutlaka toplumunun bilimsel bilgisini üretme ve aktarma konusunda bir konumu yakalayacağını biliyordu ve ona göre hazırlanıyordu. Aradığı konum 1960 darbesinden sonra ortaya çıkan siyasal dönüşümler sonucunda kurumlardaki koyu muhafazakâr-milliyetçi havanın dağılması ile ve yeni kurulan ODTÜ bağlamında ortaya çıktı ve onun bir bilimsel araştırma programı oluşturmaya ve yaygınlaştırması için gerekli olan konumları ve toplumsal-siyasal ortamı yarattı. 1960'lı yıllarda Devlet Planlama Teşkilatı'nın (DPT) kurulması ve birinci ve ikinci planların yapılması da bu yeni ortamın önemli öğelerindendir.

Kiray'ın bilimsel araştırma programının başlangıcını 1939-1947 DTCF Sosyoloji geleneğinden başlatabiliriz. Ancak, 1960-1961 akademik yılı ikinci yansında ODTÜ'ye girdiği andan itibaren çok hızlı bir gelişme oluyor. 1962'de Ereğli Araştırmasını yapıyor ve 1964 yılında Ereğli: Ağır Sanayiden Önce Bir Sahil Kasabası DPT tarafından basılıyor. 1963-64 yıllarından Söke Araştırması yapıyor ve Yedi Yerleşme Noktasında Turizmle İlgili Sosyal Yapı Analizi 1964 yılında Turizm ve Tanıtma Bakanlığı tarafından yayınlanıyor.

Daha önce de anlattığım gibi (Akşit, 2010), 1964-1965 ders yılında birinci sınıfta sosyoloji ve antropolojiye giriş derslerini ondan alırken Mübeccel Hoca da Çukurova Bölgesindeki dört köyde alan araştırması yapıyordu. İkinci sınıfta köy sosyolojisini alırken bu alan araştırmasını bize anlattı ve biz de ilk alan araştırmamızı bu ders için yaptık. Belki de ikinci sınıftaki heyecanlı yaşantımızı kısaca anlatmak ilginç olur. Mübeccel Kiray'ın iki dersi ikinci sınıfta sırasıyla "Şehir Sosyolojisi" ve "Köy Sosyolojisi" idi. Mantıksal ve evrimsel olarak önce köy sonra şehir sosyolojisi olmalı. Ama Mübeccel Kiray önce şehri sonra köyü anlatıyordu. Neden önce şehri anlatıyordu? Çünkü şehir sosyolojisinde modern toplumu anlatıyordu. Mübeccel Kiray'ın derdi geleneksel toplum veya karasabanla yapılan tarımsal üretimden çıkan artık ürünün cevaz verdiği bir devlet yapısı ve dinsel ve geleneksel toplumdan modern sanayi-kent toplumuna geçişi anlatmaktı. Sanayi öncesi toplumda az sayıda esnaf ve zanaatkârın yaşadığı küçük şehirler var. Bir de imparatorluğun başkenti olan bir şehir var. Bütün bunlar beş bin yıl kadar önce olmuş olan tarım ve şehir devriminden sonra kurulmuş tarımsal imparatorlukların hâkim olduğu organik enerjiye dayalı üretim yapı-

lan köy toplumları. Organik enerji kullanımından inorganik enerji kullanımına, kömür, buhar ve elektrik enerjisine geçişten sonra köy toplumları yavaş yavaş azalacak ve nüfusun çok küçük bir yüzdesi köylerde yaşar duruma gelecektir. Tarım/köy toplumlarının yerini modern şehirli sanayi toplumları alacak. Modern sanayi toplumu demek genel olarak şehir toplumu demektir. Şehir sosyolojisi onun için çok önemli. Çünkü şehir sosyolojisinde modern toplumun ortaya çıkması, dönüşmesi, yerleşmesi, kurumlarının ortaya çıkması ele alınıyor. Mesela bir derste Mübeccel Hoca, heyecanla metropoliten şehir nedir onu anlatıyor. Merkezi İş Alanındaki devasa binalardaki bülrolerden o metropoliten şehrin bütün bir arka alanının nasıl kontrol edildiği, yönetildiği anlatıyor. Hinterlandın bütün iletişiminin, haberleşmesinin, ulaşımının nasıl merkezi iş alanından kontrol edildiğini dinleyince bambaşka bir dünya açılıyordu önümüzde. Dünya metropollerini New York'u, Tokyo'yu, Londra'yı anlatması sizin dünyaya bakışınızı değiştiriyor. Bütün dünyaya bir yerleşim yerleri hiyerarşisi içinde yönetiliyor. Negri ve Hardt'ın "İmparatorluk" kitabında merkezsiz bir anlatım vardır (Hardt ve Negri, 2001), Kiray da ise merkezler vardır, bunlar büyük metropoliten şehirlerdir. Bütün bunları dinlemek ve öğrenmek çok heyecan vericiydi.

Mübeccel Kiray'ın bize anlattığı Çukurova Köy Araştırması, ikisi daha çok kendisi için üretim yapan diğer ikisi Pazar için üretim yapan (cash crop) dört köyde yapılıyor (Kiray, 1966, 1968; Hinderink ve Kiray, 1970). Bu dört köyün seçimi teorik olarak ve yöntemsel açıdan çok uygundur. Daha az değişmiş olan köyler ile tamamen kapitalist ilişkilerin hâkim olduğu köyler karşılaştırılmakta ve değişimin/gelişimin sonuçları ortaya konulmaktadır. Burada dikkat edilmesi gereken bir nokta da şudur: Mübeccel Kiray'ın araştırma programı açısından bu kuramsal yaklaşımın ve yöntemin 1940'larda Behice Boran'ın Manisa köylerinde yaptığı "toplumsal yapı analizi" ile bir devamlılık oluşturmaktadır. Mübeccel Hoca benzer bir köy araştırmasını 1978-1979 yıllarında o zamanlar İstanbul'un Yalova ilçesinin bir köyü olan Taşköprü köyünde Dünya Kırsal Kadınlar Derneği için hazırlamıştır (Kiray, 1998, ss. 89-146).

Mübeccel Kiray'ın bilimsel araştırma programının oluşmasında köy araştırmaları kadar ve belki de onlardan daha fazla kasaba ve kent araştırmaları merkezi önemdedir. Ereğli Araştırması, doktora ve doçentlik için yaptığı araştırmaların ötesine geçmesini ve hem köyler hem de kentler için bir araştırma çerçevesi oluşturmuştur. Çukurova araştırması köy araştırma çerçevesinin, İzmir Araştırması ise kent araştırma çerçevesinin kuruluşu açısından önemlidir. İzmir Araştırmasının verileri benim bölümden mezun olup Chicago Üniversitesi'ne gittiğim yılın, 1968 yılının, Haziran ve Temmuz aylarında toplanmıştır. Haziran-Temmuz aylarında İzmir'e ben de gittim ve oradaki fabrikaları dolaşıp ilgili kişilerle derinlemesine görüşmeler yaptım. Bu görüşmeler sırasında bir deftere notlar aldım ve bu defteri de

Mübeccel Hoca'ya verdiğimi hatırlıyorum. Bu araştırma Sosyal Bilimler Derneği çerçevesinde ve Ford Vakfı'nın mali desteği ile yapılan 5-6 araştırmadan birisi olarak 1972 yılında *Örgütlemeyen Kent: İzmir'de İş Hayatının Yapısı ve Yerleşme Düzeni* başlığıyla ve Sosyal Bilimler Derneği yayını olarak basıldı ve kent araştırmalarına yol gösteren klasik bir kitap oldu. Daha sonra İstanbul Merkezi İş Alanı Araştırması (MİA) İzmir Araştırmasının geliştirilmiş ve uyarlanmış bir şeklidir; o araştırmanın basılmamış olması bir talihsizliktir.

Mübeccel Kiray'ın Sosyolojik Araştırma Programı ve Eleştirel Olarak Değerlendirilmesi ve Çoğulcu Modernleşme Kuramları

Bağlam Yayınları'ndan 2010 Mayıs ayında çıkan *Türk Sosyolojisinde Üç Bilim İnsanı* başlıklı kitapta aşağıdaki alt bölümlerden ilk üçü yayınlandı. Bu yazının bütünlüğü açısından oradaki metinleri çok az değişikliklerle buraya uzun alıntılar olarak alıyorum (Akşit, 2010:ss. 68-72). Diğer alt bölümler bu yazı için hazırlanmıştır.

MÜBECCEL KIRAY'IN SOSYOLOJİK ARAŞTIRMA PROGRAMI'NIN TEMEL KAVRAMLARI

Daha önce de belirttiğim gibi 1939-1947 yılları arasında Ankara Üniversitesi Dil Tarih ve Coğrafya Fakültesi'nde başlamış olan bir sosyolojik araştırma programını Mübeccel Kiray ODTÜ Sosyal Bilimler Bölümü'nde 1960-1973 yılları arasında yeniden canlandırmış, geliştirmiş ve çevresindeki meslektaş ve öğrencileri ile paylaşarak genişlemesini, devamlılığını sağlamıştır. Lakatos'un Bilimsel Araştırma Programı kavramına göre bir çekirdek ve bu çekirdek etrafında araştırma sonuçlarına göre değiştirilen heuristik önermeler vardır. Bu sosyolojik araştırma programının pek fazla değişmeyen çekirdek kısmını ve değişmelere uğrayan yan önermeleri kısaca ortaya koymaya çalışalım. Mübeccel Hoca'nın bütün yazılarını tarayarak İlhan Tekeli'nin "Değişmenin Sosyoloğu: Mübeccel Belik Kiray" yazısında ortaya koyduğu çerçeve çok verimli bir çerçevedir. Tekeli (2000) Kiray'ın sosyal değişme ve toplumsal yapı ile ilgili araştırmalarında ve yazılarındaki ontolojik ve epistemolojik varsayımları çok açık bir şekilde önermeler halinde ortaya koymuş ve açıklamıştır.

Tekeli'nin (2000) yazısından da yararlanarak Kiray'ın sosyolojik araştırma programı sürecinde kullandığı kuramsal çerçevenin kavramlarını şöyle sıralayabiliriz: Sosyal değişimin evrenselliği ve merkeziliği; Temel toplumsal yapı; Değişmede iç ve dış dinamikler; Kendiliğinden toplumsal değişme ve planlı veya müdahaleli toplumsal değişme; Toplumsal yapı bütünlüğünün korunması ve ara formlar veya tampon kurumlar; Temel yapısal değişimin yönü; Artı ürüne el koyma biçimleri; Uzun zaman bi-

Genel kavramlar

rimlerinde tarihsel sosyolojik gözlemler; Daha ileri toplumsal yapıya geçiş, ilerleme ve evrim; Tarım devrimi ve tarım toplumları; Feodal üretim tarzı; Sanayi devrimi ve modern sanayi toplumları; Modern sanayi toplumlarının farklılaşmaya, ihtisaslaşmaya ve bütünleşmeye yönelik değişme çizgileri; laikleşmenin farklılaşma, ihtisaslaşma ve dinin kamusal alandan özel alana çekilmesi ile birlikte gitmesi.

Köyde toplumsal değişmeyi açıklamak üzere kullandığı başlıca kavramlar şöyle sıralanabilir: Pazar için üretim (cash crop production); toprak kutuplaşması; kapitalist çiftçi ve tarım işçilerinin ortalay çıkması; köylülüğün topraktan kopması (depeasantization).

Şehirlerdeki toplumsal değişmeyi açıklamak üzere kullandığı başlıca kavramlar şunlardır: Merkezi iş alanı; örgütlemeyen işler; örgütlemeyen kent; informal sektör; metropolitan kent; hakim kent; gecekondü.

Bu kavramlardan hangileri araştırma programının çekirdek kısmına aittir, hangileri yeni ortaya çıkan bulguları ve gelişen olayları açıklamak üzere değiştirilebilir? Başka bir deyişle çekirdek kuramı kurtarılmak üzere hangi kavramlar kullanılmış ve hangi açıklamalar yapılmıştır? Bu soruları Lakatos'un "bilimsel araştırma programı" kavramlaştırmasından yola çıkarak çekirdek kavramları ve "heuristic" kavramları ortaya koyarak cevaplamak mümkün müdür (Laktos and Musgarve, 1992)? Yukarıda sıraladığım bütün kavramlar için bir değişme, dönüşme veya sorun/sal sığması güzergâhı çıkarılabilir mi? Bu yazının çerçevesi içinde yukarıda sıraladığım kavramların hepsinin güzergâhlarını çıkarmak mümkün olmayacaktır. Ben Mübeccel Kiray'ın kuramsal ve kavramsal listesinde var olan bazı kavram kümeleri ile ilgili olarak kavram dönüşümleri veya "heuristic"/sorunsal sığmaları denemesi yapacağım ve genel bir sosyal değişme ve modernleşme kuramından daha spesifik ve küçük/orta boylu toplumsal değişme/modernleşme kuram(lar)ına geçişleri kendi araştırmalarıma dayanarak düşünmeye/görmeye ve göstermeye çalışacağım.

MODERNLEŞMENİN İÇ VE DIŞ DİNAMİKLERİ, FEODAL ÜRETİM TARZI, ASYA TİPİ ÜRETİM TARZI, OSMANLI/TÜRKİYE MODERNLEŞMESİ, ÇOKLU MODERNLEŞME YOLLARI VE KÜRESELLEŞME

Mübeccel Kiray Osmanlı toplumunun Asya Tipi Üretim Tarzı ile açıklanabileceği tezine karşı çıkıyor ve Feodal üretim tarzının genellenerek tarım toplumlarının evrensel üretim tarzı haline getirilebileceğini savunuyordu. Benzer bir savunmayı 1966'de yazdığım *Türkiye'de Azgelişmiş Kapitalizm ve Köylere Girişi* kitabının giriş bölümünde ben de yapmıştım. Benim bu konuda geçirdiğim kavramsal dönüşümü kısaca özetleyerek Kiray'ın araştırma programından yola çıkılarak nasıl bir dönüşüm gerçekleştirilebileceğini örneklemeye çalışayım.

Sözünü ettiğim kitabın giriş bölümünde Sencer Divitçioğlu'nun 1966'da yayınlanmış olan *Asya Tipi Üretim Tarzı ve Azgelişmiş Ülkeler* kitabındaki "içsel dinamikler" sonucu modernleşemediğimiz ve geri kaldığımız tezine karşı çıkıyor ve Osmanlı/Türkiye toplumunun modernleşmesi veya azgelişmişliğinde "dışsal dinamikler" in daha ağırlıklı olduğu tezini savunuyordum. Sözünü ettiğim kitapta Divitçioğlu, Osmanlı toplum yapısına hâkim olan üretim tarzının feodal üretim tarzı değil "Asya Tipi Üretim Tarzı-ATÜT" olduğunu savunuyor ve ATÜT'ün hâkim olduğu bir toplumsal formasyondan kapitalist sanayileşmeye geçmenin mümkün olmadığını ve bunun için Türkiye'nin geri kaldığını savunuyordu.

Sencer Divitçioğlu'nun tezine karşı çıkarken dayandığım tez Mübeccel Hoca'nın Osmanlı toplumundaki üretim tarzı ile Avrupa'nın sanayi öncesi üretim tarzının temelde aynı olduğu teziydi. Bu tezin temel argümanı şöyleydi: Her ikisinde de saban ve öküzler ile toprağa bağlı üreticiler tarafından üretim yapıyordu. Avrupa'da üreticiler "serf" olarak adlandırılıyordu, Osmanlı'da ise "reaya", Avrupa'da artı-ürüne el koyanlara "lord" deniyordu ve "suzeren" olarak daha büyük lordlara ve sonunda devlete bağlı idi. Osmanlı'da ise merkezi devletin tayin ettiği "bürokrat-lord", yani "sipahi beyi" artı-ürüne el koyuyordu ve bunun bir kısmını merkeze gönderiyordu. "ATÜT"çü yaklaşıma göre mülkiyetin devlette mi yoksa lord'da mı olduğu çok önemliydi. Mülkiyet devlete değil de lordlara ait olduğu zaman bir aristokrasi sınıfı ortaya çıkıyordu. Batı'da burjuva devrimleri sürecinde ya aristokrasinin bir kısmı burjuvaziye dönüşmüştü ya da burjuvazi aristokrasiyi devirmişti. Oysaki ATÜT'ün hâkim olduğu Osmanlı toplumunda böyle bir sınıf mücadelesi ve burjuva devrimi söz konusu olamıyordu. Yani Avrupa feodalizmi bir iç dinamik süreci ile sanayi devrimine ve burjuva devrimine doğru evrimleşebiliyordu. Osmanlı'da ise bütün artı-değer devlet tarafından emiliyor ve üretim sürecine yatırılacak sermaye birikimi olamıyordu.

Mübeccel Kiray'ın yaklaşımına ve benim o sırada savunduğum teze göre ise her ikisi de "feodal" üretim biçimiydi. Osmanlı'da kapitalist sanayileşmenin olmamasının nedeni dış dinamik idi. Coğrafi keşiflerle birlikte Avrupa'da sanayi kapitalizmine doğru evrimleşme başlamış ve Osmanlı toplumu da yarı-kolonyal ve emperyalist mekanizmalarla bağımlı hale getirilmiş ve artı-değer batıya aktarılmaya başlamıştı. Daha sonra Paul Baran'ın 1957'de yayınlanan kitabı *Political Economy of Growth* kitabındaki tezden yola çıkarak Andre Gunther Frank'ın geliştireceği artı-değer aktarımı yoluyla geri kalmışlık veya az gelişmişlik tezini ben de Baran'ın kitabından yola çıkarak ve Frank'ı okumadan ondan bağımsız olarak geliştirmiş ve kitabın adını ona göre koymuştum: "Türkiye'de Azgelişmiş Kapitalizm ve Köylere Girişi". Daha sonraki yıllarda Avrupa'daki "feodal üretim tarzı" ile "Asya üretim tarzı"larını ikisini birden içine alan ancak her birine özgül tarihsellik tanıyan "haraca dayalı üretim tarzı" (tributary mode of produc-

tion) kavramının daha ileri bir kavramlaştırma tarzı olduğunu düşünmeye başladım. Bu kavramlaştırmayı Mübeccel Kiray ile aynı tarihte doğan antropolog Eric Wolf'un 1982'de yayınlanan kitabı *Europe and People Without History* kitabına dayanarak yapmanın daha uygun olacağını düşündüm. Wolf, Batı'dan yayılan kapitalizmin diğer halkların toplumunu, siyasetini, ideolojisini nasıl değiştirip dönüştürdüğünü oldukça paradoksal olan bir kavramlaştırmayla evrimci olmayan "küresel antropoloji" yaklaşımı ile ortaya koymaya çalışıyordu (Wolf, 1982). Bu yaklaşıma göre kapitalist üretim biçimi, "haraca dayalı üretim biçimi" (tributary mode of production) ve "akraba düzenli üretim biçimi" (kin-ordered mode of production) olmak üzere üç üretim biçimi olarak dünyanın değişik yerlerinde birbirlerinden bağımsız olarak ve bölmelenmiş bir şekilde, birbirleriyle rekabet halinde, birbirleriyle iç içe geçmiş olarak var olabiliyorlardı. Onları genel evrimci değişme kuramının aşamaları olarak almamalıydık. Sonra Batı Avrupa'da yeni bir dinamiğe ve genişleme mantığına bürünen kapitalist üretim biçimi diğer iki üretim biçimi temelinde kurumlaşmış olan toplumları dışarıdan içeriye doğru giren bir dönüştürme süreciyle sömürgeleştirdi, kapitalistleş-tirdi ve kapitalist dünya siteminin bir parçası haline getirdi.

Yukarda, modernliğe farklı geçiş yolları kısmında sözünü ettiğim Bar-
rington Moore'un 1967 yılında yayınlanan *Social Origins of Dictatorship and Democracy, Lord and Peasant in the Making of Modern World* adlı kitabında modern dünyaya üç geçiş öneriyordu. İngiltere, Fransa ve Amerika'daki aşağıdan yukarıya doğru yapılan burjuva devrimleri yoluyla modern kapitalist dünyaya geçiş Almanya ve Japonya'da gerçekleşmiyor. Burada hem diğerlerinin daha önce kapitalizme geçmiş olmaları dolayısıyla yani dış dinamiklerin etkisiyle hem de iç dinamiklerin işleyişiyle üst sınıflardan bir fraksiyon yukardan aşağıya doğru baskıcı modernleştirme yolunu seçiyorlardı. Bu ikinci geçiş yolu daha sonraları faşist rejimlerin ortaya çıkmasının zeminini hazırlıyordu¹. Moore'un kitabının yayınlanmasından on yıl kadar sonra onun öğrencilerinden Skocpol (1979) birinci geçiş yolunu ve Trimberger (1978) ise ikinci geçiş yolunu inceliyordu. İlginç olan konu Trimberger'in modernliğe ikinci geçiş yolu çalışmasına Almanya ve Japonya'nın yanında Türkiye, Mısır ve Peru'nun da dâhil edilmesidir.

Sovyetler Birliği'nin 1989'da dağılmasının hemen arkasından sosyalist ve kapitalist iki modernleşme yolu yerine modernliklerin çoğulculaşması söz konusu oldu (Hall vd., 1992). Yukarda da belirttiğim gibi Therborn (1995) Moore'dan farklı dört modernleşme yolu önerdi: 1. Avrupa mo-

¹ Moore'un üçüncü geçiş yolu aydınların önderliğinde örgütlenen işçi ve köylülerin başını çektikleri sosyalist devrimler yoluyla modern dünyaya geçiştir (Moore, 1967:162-227). Moore açısından esas anomali Hindistan'ın nasıl olup da anti-kolonyal mücadeleden sonra liberal parlamenter demokrasi ile yönetilmesidir (Moore, 1967: 314-409)

dernliği, 2. Yeni Dünya modernliği, 3. Kolonial dünyadaki modernlik ve 4. dış tehdit karşısındaki modernlik (Therborn, 1995: 5-7). Tomlinson (2004) bu modernlikleri kültürel küreselleşme ve küresel modernlik bağlamında ele aldı. Daha da önemlisi ekonomik alan, siyasal alan, kültürel alan gibi farklı alanlarda farklı modernlik başlangıçları, kopuşlar ve süreklilikler olabileceğini belirtti (Tomlinson, 2004: 53-61). Habermas (2005) ise post-seküler bir dünyada çoklu modernliklerin kavramlaştırılmasının kaçınılmaz olduğunu yazdı.

Mübcecel Kiray da bu kendine has geçişler meselesini vurgular.

O anki dünyanın bütününe haiz konjonktürel şartlardan dolayı köylü toplumundan çıkıp sanayi toplumuna yanı ücretlileşmiş, sanayileşmiş, uzmanlaşmış insanların oluşturduğu şehirsel bir topluluğa geçmek, her yerde kendine has oluyor. Yani İtalya'nın geçişiyle Türkiye'nin geçişi, Türkiye'nin geçişiyle Çin'in geçişi aynı olmuyor. Hepsı köylülüktan çıkıp sanayileşmeye gidiyor, ama mahalli olarak nelerin olup olmadığı çok kendine has. Bu anlamda Türkiye'de bilip öğrenmemiz gereken çok şey var (Aytaç, 2007). <http://bianet.org/biamag/bilim/102831-modernlesme-sureci-tehdit-altinda>

Ancak, Kiray, o geçişlerin kendine has olduğunu ama varılacak yerin her yerde rasyonel, laik, anonim, uzmanlaşmış, sanayileşmiş, kentleşmiş ve kentlileşmiş aynı toplum olacağını düşünüyor. Fakat varılacak yerin de farklı olması hem önceki dönemlerde hem de içine girdiğimiz yeni dönemde söz konusu olmaktadır. Nitekim 1950'lerden 1990'ların ortasına kadar geçerli olan iç ve dış dinamikler yaklaşımı geride bırakıldı ve 1990'ların ikinci yarısı ve 2000'lerde "küreselleşme", "küresel karmaşıklık" ve "akışlar" yaklaşımları yaygınlaştı (Bartelson, 2000, Urry, 2003). Bartelson küreselleşme kavramını ontolojik olarak parçanın bütünle olan ve içselin dışsalla olan ilişkisinin dönüşümü olarak ele alıyor ve üç tür küreselleşme kavramının var olduğunu savunuyor. Parçaların, birimlerin, ulus-devletlerin, yerel kültürlerin özerkliklerini koruyarak içten dışa doğru "uluslararasılaşma" olarak gerçekleşen küreselleşmeye "transference" (devretme) türü küreselleşme diyor. İkinci tür küreselleşme sistemin değişik boyutları ve sektörleri arasındaki çok boyutlu bir etkileşim sonucu ve dıştan içe doğru gerçekleşen bir "dönüşüm" olarak küreselleşmedir. İkinci tür küreselleşme birinci türün devamı ve daha ileri bir hali olarak ele alınmak durumundadır. Üçüncü tür küreselleşme ise ekonomik, sosyal, kültürel, siyasal gibi farklı boyutlar ve bölmelenmiş sektörler ontolojisinin ötesine geçip boyutların, sektörlerin, iç ve dış dinamiklerin çözülüp dağıldığı yeni bir ontoloji çerçevesinde ele alınabilecek bir küreselleşme, "aşkınlık" olarak küreselleşmedir (Bartelson, 2000:184-186). Küreselleşmenin "küresel karmaşıklık", "akışlar" ve "imparatorluk" olarak kavramlaştırılması bu üçüncü yaklaşım içinde yer alıyor (Hardt ve Negri, 2001; Urry, 2003). Bu konuyu birkaç yazıda ele almaya çalıştım (Aksit, 2004b ve 2007). Dış dinamiklerin tamamen ortadan kalktığı ve her

Özetle 1960 ve 1970 lerin başında değişimin ekonomik etkeni iktisadi alanda ancak toplumlar siyaset yoluyla da modernleştirilmeğe biliyordu.

seyin "iç dinamik" olduğu durumu da tartışmaya sokmamız gerekir. Ancak, hemen belirtmek gerekir ki bu tür bir küreselleşme dünyadaki bütün toplumları içine almamaktadır. Hatta diyebiliriz ki dünyanın belki de üçte ikisinden fazlası küresel dönüşüm, aşkınlık akışkanlık dinamiklerinden dışlanmış durumdadır (Castells, 1996).

TOPLUMSAL OLUŞUMUN DÜZEYLERİ, BELİRLEYİCİLİK, GÖRELİ ÖZERKLİK

Sosyal bilimlerde çok stratejik bir konumda olan bir kavram kümesi toplumsal oluşumun düzeyleri ve bu düzeyler arasındaki belirleyicilik veya özerklikle ilgili bir kavram kümesidir. Bir toplumda veya toplumsal oluşumda ekonomik-teknolojik düzeyin belirleyici olduğu tezi Marksçı yaklaşımların temel tezlerinden birisidir. Bir toplumda hiyerarşik olarak dizilmiş düzeylerin veya yapıların bulunduğu tezi ise Parsonscu yapısal-işlevsellik dâhil birçok yaklaşımın temel tezlerindenidir. Bu kavramlara kendiliğinden değişme ve müdahaleli/planlı değişme ve "iç dinamikler-dış dinamikler" kavram çiftlerini eklersek toplumsal yapılaşma ve değişme için temel bir çerçeveye oluşturmuş oluruz.

Mübcecel Hoca'nın bu kavramları nasıl birleştirdiğini gösterecek bir anekdot aktaracağım. 12 Mart 1971 darbesinden sonraki hükümetlerin ekonomik politikalarını konuşup tartıştığımız 1970'lerdeki bir ortamda hiç unutmadığım bir cümlesini hatırlıyorum: "Ekonomik ve siyasal krizler sırasında hangi faktörlerin daha belirleyici olduğu ortaya çıkar". Bu cümlemin hemen arkasından da şu cümleyi söylemişti veya karşılıklı olarak bu şu cümlemin geleceğini biliyorduk: "Ekonomik ve siyasal krizler sırasında ekonomik faktörlerin daha belirleyici olduğu ortaya çıkar". Bu tezin Mübcecel Kiray'ın yazdığı metinlerin çoğuna içkin olarak bulunduğunu düşünüyorum. Hemen şunu belirtmek gerekir ki 1960'larda ve 1970'lerin başında ben kendi adıma bu cümlelere çok kuvvetli olarak katılıyordum. Ancak o zamanlar da biliyorduk ki siyasal müdahaleler yoluyla da toplumsal değişme gerçekleştirilebilir. Nitekim şu yukarıda sıraladığım kavramlar arasındaki şu iki kavram çifti bu durumu açık olarak ortaya koymaktadır: "kendiliğinden toplumsal değişme" ve "planlı veya müdahaleli toplumsal değişme"; "iç dinamiklerle değişme" ve "dış dinamiklerle değişme". Bu kavramlar Kiray'ın sosyolojik araştırma programının çekirdeğine mi aittir yoksa "heuristik" kavramlar mıdır?

Bu soruya cevap vermeden önce benim 1970'lerin sonunda yazdığım ve 1980'de *Toplum ve Bilim* dergisinde yayınlanan "Toplumsal Değişme Kuramları ve Azgelişmişlik: Epistemolojik ve Kuramsal Bir İnceleme" makalesinde açtığım birbirinden farklı ve birbirine almasık üç Marksçı yaklaşımdan söz etmem gerekiyor. Bu üç yaklaşımı şöyle formüle etmiş-

*Lokotos: Bilimsel Araştırma programı
heuristik: örnekler*

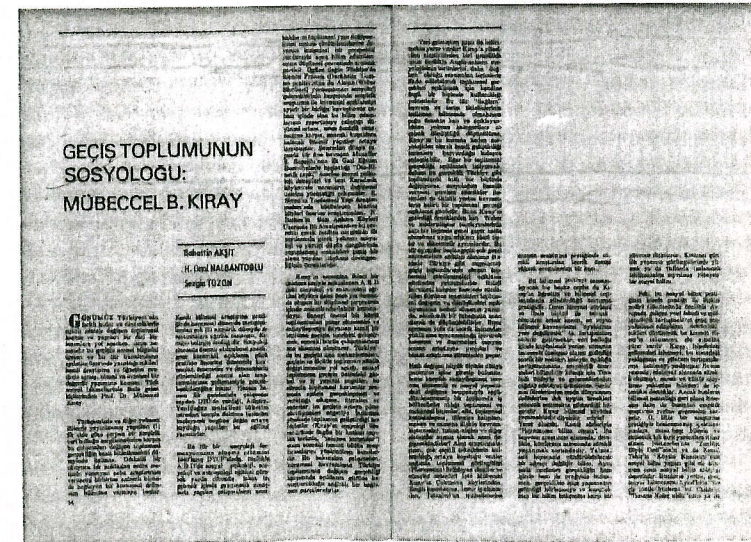
tim 1. "Maddecî ve ekonomîci yaklaşım", 2. "Tarihi ve diyalektik yaklaşım" ve 3. "Yapıcı ve kuramcı yaklaşım" (Akşit, 1980; Akşit 1985: 218-232). Ben bu farklılaştırmaya Althusserci yaklaşım çerçevesinde yazılmış olan kitapları 1970'lerin ikinci yarısında okuyarak ulaştım. Althusserci yaklaşım temel olarak Marksçılığı yapısalci mantık içinde yeniden yorumluyor ve daha önceki "ekonomîci" ve "tarihselci ve siyasal özneci" yorumlara şu önerme ile karşı çıkıyordu: "Ekonomik düzey son kertede belirleyicidir ancak siyasal ve ideolojik düzeyler toplumdaki görece özerklikleri bağlamında hâkim bir duruma gelebilirler".

1980'lerin ikinci yarısında ve 1990'ların başında ise "post-yapısalcı" okumalar ile belirlemeci olmayan, ilişkiselliği öne çıkaran önermeleri kurabilir duruma geldik. Bir başka deyişle ekonomik yapı ve eylemler, toplumsal yapı ve eylemler, siyasal yapı ve eylemler ve ideolojik özneler ve kimlikler arasında bu cümleyi takip eden türden ilişkilerin kurulması mümkün hale geldi. Toplumsal, ekonomik, siyasal ve ideolojik yapı ve eylemler birbirleri ile ilişkisellik bağlamında ve "contingent" (zorunlu ve belirleyici ilişkiler olmadan, olasılıklı ve tarihsel bir süreç ve olumsallık içinde) ilişkisellik bağlamında oluşurlar, Ekonomik ve siyasal yapıların krizler ve tehditler ile karşı karşıya kalması ne kadar çoğalsın bireysel ve kolektif özne ve kimliklerin oluşması ve etkinleşmesi o kadar mümkün hale gelir. Bu cümleleri Foucault, Laclay ve Mouffe gibi post-yapısalcı ve post-marksçı teorisyen ve araştırmacıları okuduktan sonra kurar hale geldim. Öte yandan, Bourdieu, Habermas ve Giddens gibi yapı ve sistemler ile eylem ve özneleri birbirleri ile ilişkisellik içinde ele alan ancak olumsallık veya "contingency" düzeyini çok yüksek tutmayan teorisyen ve araştırmacılar da bana önemli açılımlar sundu. Belki de son yıllarda etkili olmaya başlayan "karmaşıklık araştırmaları" ve "kültürel araştırmalar" yaklaşımlarının birleştirilmesi, yaşamakta olduğumuz küresel, ulusal ve yerel birleşmeleri, yapılanmaları ve akışkanlıkları daha iyi anlamamızı sağlayacaktır. Ben bunu *İlhan Tekeli İçin Armağan Yazılar*'da çıkan yazımda geliştirmeye çalıştım (Akşit, 2004). Bu yaklaşımda önemli olan Tekeli'nin vurguladığı anlamda bir "iç tarihi olan bilimsel gelecek" (Tekeli, 2004) veya benim bu yazıda vurguladığım "bilimsel araştırma programı"nın gelişmesi ve "glocal" durumları, yani küresel ve küresel süreç ve durumları tarihsel, kültürel, yapısal, sistemsel ve eylemsel açılarından inceleyebilmesidir (Akşit, 2004a ve 2004b). Bu yeni yaklaşımda vurgu toplumsal yapı ve sistemlerin genişleyerek yeniden üretilmesini sağlayan "olumsuz geri bildirim süreçleri" (Stincombe, 1968) olduğu kadar, onların dağılması, yok olması veya dönüşerek yeni bir sistem ya da yapı haline gelmesine yol açan "olumlu geri bildirim süreç ve mekanizmaları" olmaktadır (Urry, 2003; De Landa, 2006).

Ekonomik ve teknolojik faktörlerin belirleyici olduğundan vazgeçmek çekirdek teoriyi bırakmak anlamına gelebilir. Yukarıda özetlediğim kuramsal

değişmeler, Lakatos'un önerdiği anlamda problem sızdırmaları ve model değiştirmeler midir? Yoksa bir teoremin bırakılıp bir başka teoriye geçilmesi midir? Bir teoriyi bırakıp başka bir teoriye geçmek ile bir teoriyi belirli bir araştırma programı içinde değiştirip dönüştürmek ne kadar birbirinden farklıdır. Bunlar önemli sorular ve cevaplanması bu yazının sınırlarını aşmaktadır.

Bu alt bölümde yapacağım vurgulardan birisi, bu yeni ulaşılan ontolojik, epistemolojik ve kuramsal durumda makro ve mikro arasında ve fail ile yapı arasında gidip gelmeler, daha mümkün hale gelmiştir. İkinci vurgu ise böyle bir yaklaşım çerçevesinde çoklu modernlikleri kavramlaştırmak ve bu konuda araştırma yapmanın yolu daha açık hale gelmiştir.

Bilim ve Sanat dergisinde (1982) çıkan "Geçiş Toplumunun Sosyoloğu: Mübcecel B. Kiray" yazısının fotoğrafı

KÖYLERDE DEĞİŞME, KAPİTALİST ÇİFTLİK, KÜÇÜK META ÜRETİCİLİĞİ, KIRSAL DÖNÜŞÜM YOLLARI

Mübcecel Kiray ve Jan Hinderink'in birlikte 1964-1965'te Çukurova köylerinde yaptığı araştırmanın analizlerinin yapıлып, bulgularının yazılması ve *Social Stratification as an Obstacle to Development* başlıklı bir kitap olarak yayınlanması 1970 yılında gerçekleşebilmiştir. Ancak daha önce de belirttiğim gibi bu araştırma sürecinde geliştirilen kavramsal çerçeve 1964-1965

ders yılında Köy sosyolojisi dersinde Kiray tarafından bize sunulmuştu; ayrıca 1966 yılında bir sempozyumda sunulan tebliğ de elimize geçmişti (Kiray, 1966). Ben, Kiray'ın bize anlattığı ve daha sonra da okuduğumuz bu araştırma ve kavramsal çerçeveyi başka bir yerde yazıp ortaya koymaya çalıştım. En son yazdığım metinden (Akşit, 2006) şöyle özetleyebilirim: Yeni bir pamuk türünün Çukurova'da meta olarak üretilmeye başlaması ve bunun karasaban ve pulluktan traktörle üretime geçmiş kapitalist çiftliklerde yapılmaya başlaması en temel dönüşüm süreçlerinden birisidir. Bu süreç içinde ortakçıların bir kısmının kente göçmesi ve köyde kalanların da -ücretli-işçileşmesi ve bu yolla daha önce geçerli olan ortakçılığın tasfiye edilmesi temel dönüşümü tamamlayan öğelerdir. Kapitalistleşen köyde yeni ortaya çıkan toplumsal tipler ise; kapitalist ağa, ücretli işçiler, diğer küçük üretici çiftçiler, işgücü örgütleyicisi veya elçi ve yeni bir muhtar olmuştur (Kiray, 1966 ve 1968; Kiray ve Hinderink, 1970). Toprak dağılımındaki ve toplumsal siyasal ilişkilerdeki farklılaşmaların en ileri kutuplaşma düzeyine ulaşması Adana kentine yakın olan ve Devlet Su İşleri kanallarınca sulanan ve tek meta olarak pamuk üretilen Yunusoğlu ve Sakız köyleri için geçerlidir. Ancak, Adana'dan daha uzakta olan buğday ve susamın iç tüketim ve pazar için üretildiği Karacaören köyünde toprak kutuplaşması ve toplumsal farklılaşma çok ileri düzeylere ulaşmamış olup "geçiş" halindedir. Kentten ve pazarlardan en uzakta bulunan Oruçlu köyünde ise geçimlik üretim devam etmektedir. Karacaören ve Oruçlu köylerinde geçimlik üretim yapan köylülerin, küçük meta üreticisi çiftçilerin ve durumları gittikçe kötüleşen ortakçıların var olmaya devam etmesi, bu köylerin kente, ulusal pazarlara ve meta üretimine tam olarak bütünleşmemeleri ve dolayısıyla geçiş durumunda olmaları olarak ele alınmıştır (Kiray ve Hinderink, 1970).

Çukurova için 1960'ların başında geliştirilen kapitalistleşme süreçleri modelinin pamuk üreten bir başka yerde daha sınanması çok yararlı olacaktı. Pamuk üretimi yapılan Antalya'nın Serik-Manavgat ovasındaki köyler, böyle bir araştırma için uygun alanlar olarak görülmüyordu. Modelin doğrudan doğruya sınanması için gerekli olan araştırmaları 1964-1965 ders yılının ikinci yarısında Köy Sosyolojisi dersi için Ankara'da yaptığımız araştırmanın devamını Antalya'da gerçekleştirme olanağı 1966 yazında orman mühendisi olarak Antalya'da görev yapmakta olan ağabeyimi ziyaretim sırasında ortaya çıktı. Kiray-Hinderink modelinde olduğu gibi başlangıç yapıları farklı olan yani birisi büyük topraklı diğeri küçük topraklı olan iki köy araştırma için seçilmişti. Köylerden birisi olan Gündoğdu bir "yörük aşireti"nin yerleştirilmesinden oluşmuş büyük topraklı çiftliğin hâkim olduğu bir köydü. Eski "aşiret reisi", köylülerin söylediklerine göre, bazı siyasal ve hukuki manevralarla makilikten açılan toprakların 5000 dönümüne 1940'lar ve 1950'lerde el koymuştur. 1966'da bu sulanır topraklarda 10

kadar traktör ve bu traktörlerde ücretli işçi olarak çalışan sürücülerle pamuk üretimi yapılmaktadır. 1950-1960 yılları arasındaki toplumsal kalkınma ve gelişme süreçlerinin sonucunda bir kapitalist çiftlik ortaya çıkmıştır. Fakat Adana'daki Yunusoğlu köyünden farklı olarak köylüler, tasfiye edilmemiş, sulanmayan topraklarla ve geleneksel araçlarla hububat üreten ortakçı köylülere dönüşmüşlerdir. Kente göç yok denecek kadar azdır. Muhtar, ağa-kapitalistin bir akrabasıdır. Örgütlü bir köylü direnişi yoktur, fakat toplumsal kalkınmadan pek fazla yararlanamamış köylülerin şikâyetleri ve yakınmaları vardır. Toprakların kendilerine ait olduğu, 1950'lerde köye gelen ve çok kısıtlı toprak dağıtımını yapan "toprak dağıtım komisyonu"nun köye gelmesi gerektiği yolunda şikâyet ve talepler vardır. Daha önce Adana köylerinde gerçekleştiği yukarıda belirtilen kapitalist dönüşüm gerçekleşmiş görünmektedir. 1966'daki araştırma verileri köylülerin yakınmalarına rağmen kapitalist çiftliğin yerleştiğini ve sürüp gideceğini göstermektedir (Akşit, 1967; 2006).

Ancak, 13 yıl aradan sonra 1979 yılında Antalya'nın Serik ilçesinin Gündoğdu köyünde ikinci bir araştırma, bir "revisit", gerçekleştirildiğinde gözlenen durum şudur: Ortakçı-köylüler tasfiye edilmemiştir, tam tersine bir dönüşüm geçirerek küçük meta üreticisi orta çiftçiliğe dönüşmüşlerdir. Ayrıca, kapitalist çiftlik ağa kapitalistin oğulları ve kuzenleri arasında paylaşılmış ve biner dönümlük kapitalist çiftliklere dönüşmüştür. 1966'da kapitalist çiftliğin yerleşmişliği kesin bir olgu olarak görünürken 1979'da daha küçük çiftliklere dönüşmüş, ortakçı-köylüler ise tasfiye edilip kentlere göç edeceklerine küçük meta üreticilerine dönüşmüşlerdir. Kapitalist çiftlik, ücretli işçiler ve tasfiye olunan köylüler olarak ortaya konabilen kapitalistleşme süreci modeli kalıcı ve yaygınlaşıcı bir süreç olarak gözlemlenmemiştir (Akşit, 1967, 1985 ve 2006).

Antalya'da 1966'da araştırma yaptığım ikinci köy olan Ilıca, küçük toprak mülkiyetinden başlayarak farklılaşmış ve farklılaşması devam etmekte olan bir köydür. Gündoğdu'da toprağa siyasal ve hukuki manevralarla el koyma yoluyla ortaya çıkan büyük toprak sahipliği ve kapitalistleşme Ilıca'da köydeki bakkalların ticaret sermayesi biriktirmesi ve bu birikimle traktör satın almaları, meradan toprak açmaları sonra da bu toprakları kapitalist işletmeye dönüştürmeleri şeklinde ortaya çıkmıştır. Tarımda biriken sermaye tarımsal üretime yatırılmakla kalmamıştır. Hanedeki kardeşlerin bazıları kamyon satın alarak "kamyoncu girişimciler" olarak uzak mesafe taşımacılığına girmişlerdir. Zengin köylüden fakir köylüye doğru gelişen dönüşüm, köylülüğün, kapitalist çiftçi, kamyoncu girişimci, küçük çiftçi, ortakçı köylü, traktör sürücüsü, kalifiye ücretli işçi ve mevsimlik işçi olarak farklılaşmasına yol açmıştır. Bu farklılaşma toprağın az elde toplanması, toprak kutuplaşması ve kapitalist çiftliklerin ortaya çıkması yoluyla sürecek ve sınıfsal kristalleşme ortaya çıkacak mıdır? 1966'daki gözlem-

lerden yola çıkarak yapılacak kestirme, toplumsal kalkınmanın kapitalist çerçevede oluşumunu sürdürmesi halinde toplumsal-sınıfsal farklılaşmaların süreceği yönündedir. Ancak, 1979'da gerçekleştirdiğimiz ikinci araştırma sırasında bu sürecin devam etmediğini ve daha önce 500-600 dönümlük toprakları olan orta-büyükölçekteki kapitalist çiftliklerin parçalanarak küçük meta üreticilerine dönüştüklerini gördük (Akşit, 1985:74-86; Akşit, 1993:196-197). Burada Stirling'in (1965) "hayat döngüsü" süreçlerinin devreye girdiği anlaşılmaktadır. Hayat döngüsü toprağın bol olduğu köylerde hanedeki erkek çocukların büyümesi ile birlikte yeni topraklar hane toprağına katılmakta ve ekilen toprak miktarı büyümekte ve hane zenginleşmekte ve hane reisi köyün ileri gelen "ağa"ları arasına katılmaktadır. Fakat bu durum fazla sürmemekte babanın ölümü ile oğullar çekirdek aile olarak baba ocağından ayrılmakta ve toprak bölünmektedir. İşlenebilecek toprakların sonuna gelinmesi ve sanayileşme hızının yavaşlığı dolayısıyla şehre göçün yavaşlaması, toprak kutuplaşmasını durdurmakta, var olan kapitalist çiftliklerin parçalanmasına yol açmakta ve küçük meta üreticiliğinin yaygınlaşmasını sağlamaktadır (Stirling, 1965; Akşit, 1993:196-197; Akşit, 2006: 126-127).

Toplumsal olayları anlayabilmek için makro düzeydeki kapitalizmin genişleme, yaygınlaşma, toprak kutuplaşması mantığını çözümlenmek yetmiyor. Ayrıca, mikro düzeye kadar inip toplumsal etkileşimin gerçekleştiği aile kurumunun birleşme ve ayrılma dinamiklerini de bilmek gerekiyor. Bu bağlamda kaynana-gelin sürtüşmesinin önemli bir yeri vardır. Baba-oğul arasındaki gerilimlerin çözülmesinde annenin oynadığı rolü vurgular Mübeccel-Kiray. Ancak bunların tampon kurumlar olduğunu ve geçiş dönemine özgü olduğunu da vurgular.

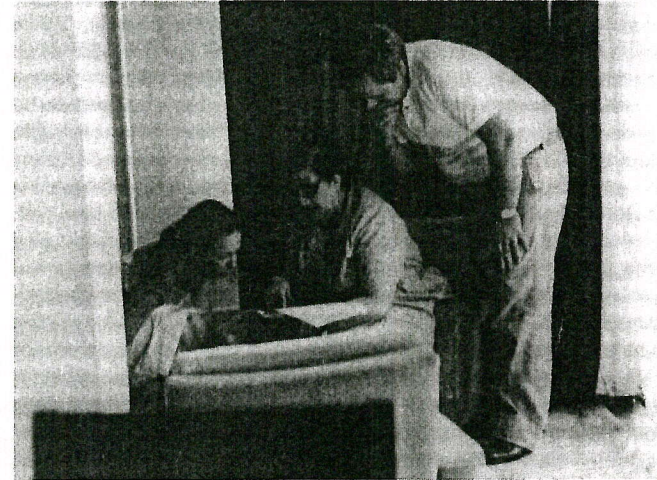
Yalova'daki Taşköprü araştırmasında makro ve mikro faktörleri, kişilerin biyografik profillerini ve toplumsal cinsiyet ilişkilerindeki dönüşümü çok ustaca çözümler (Kiray, 1998: 88-146). Taşköprü köyünün Yalova şehrinin ve metropoliten İstanbul'un parçası haline gelmesi süreci; dış dinamiğin iç dinamiğe dönüşme süreci olarak da ele alınabilir.

İKİ EREĞLİ ARAŞTIRMASI VE İKİ ÇORUM ARAŞTIRMASI

Mübeccel Kiray'ın sosyolojik araştırma programının oluşmasında Ereğli Araştırması bir başlangıç noktasıdır. Devlet Planlama Teşkilatı, Demir-Çelik Fabrikası kurulmadan önce yani 1960'ların başında Ereğli'de bir sosyolojik araştırma yapılmasını istiyor. Yukarıda da belirttiğim gibi bu araştırmanın yirmi yıl sonra ikincisinin veya revizitinin yapılması ve değişimin ne yönde gittiği ve dinamikleri araştırılacaktır. Birinci Ereğli araştırması için 1962 yılı temmuz ayında anketler uygulanır ve 1962-1963 yılları boyunca analiz-

ler yapıp kitap yazılır ve 1964 yılında DPT yayını olarak çıkar: *Ereğli: Ağır sanayi öncesinde bir sahil kasabası*.

Ereğli kitabının yirmi sayfalık giriş bölümü Mübeccel Kiray'ın kuramsal çerçevesini çok açık ve net bir şekilde ortaya koymaktaydı (Kiray, 1964). Yukarıda kısaca değinilen bu yaklaşımı burada biraz daha ayrıntılı olarak ele almak gerekiyor. İçinde yaşadığımız bu toplum geçiş sürecinde de bir bütün oluşturuyor. Bu bütünün bazı parçaları sanayi toplumunda olmayacak olan parçalar olabilir. Bunlar bir önceki toplumdan bazı yorumlamalardır. Bu yeniden yorumlama sonucunda ortaya çıkmış olan ara formlar modern kurumlar ile geleneksel kurumların birbirleriyle çatışmadan yaşamaları için gereklidir. Bu ara formlar tampon kurumlarıdır (Kiray, 1964).

1982 yılında ikinci Ereğli araştırmasında Mübeccel B. Kiray, Ferhunde Özbay ve Ayhan Aktar ile Ereğli'de alandan veri derleme sürecindeki bir çalışma anında

Kiray, işlevsel bir bütün oluşturan toplumun temel öğelerini şu şekilde ortaya koyar. Bir arada yaşayan ve karşılıklı etkileşim içinde olan bir insan toplumu ile başlamak gerekiyor. Bu toplumun bir ögesi ekolojik bir alan ve ona uyum yaparak yapılaşmış olan belirli sayıda bir nüfus. Bu toplum doğa ile belirli ilişkiler içinde belirli teknolojileri kullanarak ekonomik, siyasal kurumlar oluşturuyor. Bu kurumlar ile uyumlu normları ve değerleri yani kültürü oluşturuyor. Böyle bir toplum, modern ve anonim kurumların olduğu, devletin modern ve akılcı-laik ulus-devlet olduğu bir toplum. Bu toplum sanayi üretiminin ve değerlerinin olduğu bir topluma doğru dö-

anonim: Sanayileşme, sanayi toplumuna doğru gidiş. Ama oraya giderken de tampon formlar, ara formlar oluşuyor. Onun geçerken de ara formlar, giderken bunlar dönüşecek ve modern şehrin yapısı rasyonelleşecektir.

Değişimin ve Geçiş Toplumunun Sosyoloğu: Mübeccel Belik Kiray

Mübeccel B. Kiray ve Çalışmaları Üzerine

nüşüyor. Bu topluma doğru giderken köylüler kasabaya indiklerinde tüccarla, tüccar-köylü ilişkisi gelişiyor. Çünkü köylülere doğrudan doğruya "Buyurun köylü arkadaşlar, işte şu kuruluşlar sizin şu isteklerinizi yerine getirecek" denmiyor. Köylü bankaya tüccarla gidecek, hastaneye yine onun desteğiyle gidecek. Kiray'ın dediği anonim, akılcı, modern yasal ilişkiler gelişinceye kadar bu tür tampon mekanizmalar, tampon kurumlar oluşacaktır. Kafasında böyle bir toplumsal değişme süreci var. Sanayileşme, sanayi toplumuna doğru gidiş. Ama oraya giderken de tampon formlar, ara formlar oluşuyor. Kiray işte bu şemayı şehre uyguluyor. Gecekondu arası formdur, giderek bunlar dönüşecek ve modern şehrin yapısı rasyonelleşecek ve şehir ona göre yeniden oluşacak.

1982 yılında ikinci Ereğli araştırması veya revizit, Kiray ve arkadaşları tarafından yapılıyor. Anketler uygulanıyor ancak ikinci Ereğli kitabı, "20 Yıl Sonra Ereğli" veya "Geçiş Halinde Ereğli" veya "Sanayi Kenti Ereğli" yazılmıyor. Mübeccel Kiray'a bu kitabı niçin yazmadığını sormak sorma imkânı olmadı. Hayatımda Hiç Arkaya Bakmadım uzun söyleşisinde bu konu gündeme geliyor. Mübeccel Hoca ikinci araştırmadaki iki başlığın, araştırmanın istediği gibi gitmemesinin ve aile konusunun Ferhunde Özbay tarafından yazılacak olmasının ikinci Ereğli araştırmasını yazamamasına sebep olduğunu düşünüyor. Yazmamasının nedenleri konusunda Ünal Nalbantoğlu ve Sezgin Tüzün ile tartıştık ama bir sonuca varamadık. Ben kendi adıma şöyle düşünüyorum: İkinci Ereğli araştırmasında tampon kurumların ve ara formların silinmek yerine daha da çeşitlenip karmaşılaştığının gözlemlendiğini düşünüyorum. Ereğli şehrinin büyük bir sanayi şehri olmasıyla birlikte sendikalaşma çok ilerlemiş durumdadır. Ancak daha önce olmayan veya yaygın olmayan tarikatlar ve siyasal islamcılığa yönelmiş partiler ve sivil toplum kuruluşları da en az sendikalar kadar hatta daha fazla gelişmiş durumdadır. Siyasal islam'ın patronaj ilişkileri içinde gelişmesi ve rasyonel sanayi toplumunun bir parçası olması Kiray'ın beklemediği bir şeydir². Daha önce sözünü ettiğim ODTÜ Mezunlar Derneği Baraka

² Ayhan Aktar'ın "Mübeccel Kiray'ın İstanbul Yılları" yazısını bu bölüme yazdıktan sonra okudum. "20 Yıl Sonra Ereğli Araştırması"nda araştırmacı olarak çalışan Ayhan Aktar bu araştırmayı ve bu araştırma sırasında ortaya çıkan beklenmedik sonuçları kendi gözlemleri ve yaşadıklarına dayanarak çok iyi anlatıyor. Mesela şu cümlesi önemli: "Mübeccel Kiray'ın 1962'de ara form olarak anlattığı ve değişme sürecinde ortadan kalkacağını tahmin ettiği birçok mekanizmanın Ereğli'de donup kemikleştiğini görmeye başlamıştık" (Aktar, 2010, s. 85). Ereğli gibi dinamikliğini sürdüren bir sanayi kenti için "donup kemikleşme" kavramını belki kullanamayız, ancak bu ara/tampon formların devam ettiği hatta çeşitlenip yaygınlaştığı gözlemi, Mübeccel Hoca'yı ve araştırmaya katılan diğer arkadaşları Türkiye sanayileşmesi ve modernleşmesi konusunda hayal kırıklığına uğratmıştır. 1980'lerin başında Türkiye'deki sosyal bilimciler olarak çoğumuz benzer bir konumdaydık; ancak 1980'lerin ikinci yarısından itibaren modernleşme ve onun karşısındaki azgelişmişlik paradigmasının ötesine geçme çalışmaları içine girdik. Nitekim 1985'de yayınladığım kitapta yer alan son bölümün başlığı şöyle idi: "Modernleşme ve

Dergisi'ndeki söyleşide İslamiyet'in köylü toplumunun bir dünya görüşü ve ideolojisi olduğunu sanayi toplumunda dinin özel alana çekilmiş olması gerektiğini vurguluyor. Ancak 1989'da Sovyetler Birliği'nin dağılmasına kadar dinin "yeşil kuşak" stratejisi bağlamında dış dinamiklerle Türkiye'de güçlendirildiğini ve "Siyasal İslam"ın gelişmesine katkıda bulunulduğunu belirtiyor. Yalnız hâlâ niçin gelişmeye ve 1992'den başlayarak bu temelde kurulan partilerin oy oranlarını artırdığını anlamakta ve kabul etmekte güçlük çekiyor.

Mübeccel Kiray'ın ikinci Ereğli araştırması sırasında yaşadığı "bastırılmışın geri dönüşü"³, görülmek istenmeyen görülmeye gideni ben Çorum araştırması bağlamında yaşadım. 1968 yılında Kırıkkale ve Keskin'de yaptığımız araştırmadan sonra benzer ve daha geliştirilmiş bir araştırmayı doktora tez araştırmam olarak 1973-1974 yıllarında Çorum'da yaptım. Araştırmanın verilerini bilgi sosyolojisi bağlamında ve iki bağımlı değişkeni açıklamak üzere analiz ettim. Açıklamak istediğim iki bağımlı değişkenden birincisi kadının toplum içindeki yerine karşı tutum idi. Diğer ise eski ve yeni sınıfsal yapı ve tabakalaşma imajlarının benimsenme derecesi idi.

Kadının toplum içindeki yerini Likert tipi önermelerle ölçmeye çalışmıştım. Kadının yerinin evi olduğu, yalnız seyahat etmemesi ve çalışmaması gerektiğini söyleyen muhafazakâr ve geleneksel görüş ve tutumlar bir uçta, kadının eğitilmesi, meslek sahibi olması ve bağımsız olmasını savunan liberal ve modern görüşler öbür uçta yer alıyordu. Modernite kuramı perspektifinden tahmin edilebileceği gibi eğitim düzeyi yüksek olanlar, beyaz yakalılar, kitle iletişim araçlarına daha çok ilişki içinde olanlar, gençler ve kadınlar, kadına karşı daha modern ve liberal tutum içindeydiler. Tersine eğitim düzeyi düşük olanlar, esnaf ve zanaatkarlar, kitle iletişim araçları ile daha az ilişkisi olanlar, yaşlılar ve erkekler kadına karşı daha muhafazakâr ve geleneksel tutum içindeydiler. Analizleri yapıp yazdığım 1974-1975 yıllarında açıklamakta ve yorumlamakta zorlandığım iki bulgu daha vardı. Oturduğu evin kira değeri yüksek olanlar ve şehirde daha kısa kalmış olanlar kadına karşı daha modern ve liberalken, kira değeri daha düşük evlerde oturanlar ve şehirde daha uzun süre yaşamış olanlar kadı-

Azgelişmişlik Yaklaşımlarının Ötesi: Sosyal Değişme Kuramlarında Yeni Yaklaşımlar" (Aksit, 1985).

³ "Bastırılmışın geri dönüşü" (return of the repressed), psikanalizin bastırılmış olan arzuların geri dönmesi anlamında kullandığı bir kavramdır. Sosyal analiz bağlamında rasyonel modernitenin ve ulus devletin dönüştürerek asmayı planladığı yapı ve pratiklerin aşılamaması veya yeniden yorumlanarak devam etmesi anlamında kullanılmaktadır. Mübeccel Kiray'ın "tampon kurumlar" veya "ara formlar" kavramları bu durumun geçici olduğunu, giderek zayıflayacağını ve yerini modern, rasyonel, anonim kurumlara bırakacağı belirlemesini yapmaktadır. Ancak, bu yapı ve pratiklerin aşılmış olmak yerine daha güçlenerek ve yaygınlaşarak ortaya çıkması "bastırılmışın geri dönüşü" olarak adlandırılabilir.

nın toplum içindeki yerine karşı daha muhafazakâr ve geleneksel idiler. Kentte doğanlar ve daha çok kentlileşmiş olması beklenenler daha geleneksel, kente sonradan gelen ve daha az kentlileşmiş olması beklenenler ise daha modern idiler. Daha da ilginç, kısmi korelasyon ve regresyon gibi istatistiki analizlerle kontrol edildikten sonra bile oturulan evin kira değeri ile olan ilişki azalmıyordu. — *belik* —

Bilmece veya "puzzle" 1980 Temmuz'unda Çorum'da meydana gelen yirmi civarında kişinin öldürüldüğü Alevi-Sünni ve Sol-Sağ çatışmasında sonra yaptığım ikinci Çorum araştırmasında çözüldü. Bilindiği gibi araştırma sırasında ve yakın zamanlara kadar anketlerde din ve mezhep sorusu sorulmazdı. Ben de sormamıştım. Ancak, çatışmadan sonra şehrin Alevi-Sünni haritası gazetelerde mahalle ölçeğinde yayınlandı. Ben de bu yeni bilgileri bilgisayarda var olan önceki veri setime yeni bir değişken olarak ekledim ve regresyon analizlerini yeniden yaptım ve şunu gördüm: Evin kira değeri ile olan korelasyon birden düştü. Yani düşük kira değeri olan evlerde oturanlar şehirde uzun süredir oturan ve şehrin "yerlileri" olan Sünnilerdi. Yüksek kiralı evlerde oturanlar ise şehre köylerden ve Almanya'daki işlerinden yeni göç ederek betonarme evlerde oturan Alevilerdi. Kadının toplum içindeki yerine karşı tutumun diğer belirleyicileri yanında Alevilik ve Sünnilik önemli bir farklılık olarak ortaya çıkıyordu. Ben bu analizleri yapıp Şerif Mardin ve Ayşe Öncü'nün Boğaziçi Üniversitesi'ndeki *Türkiye'de Kasaba Semineri*'nde 1982 yılında sundum ve daha sonra da 1985 yılında yayınladım (Akşit, 1985: 182-202). "Bastırılmış olanın dönüşü" muhtemelen 12 Eylül 1980 darbesine giden yolda planlı olarak gerçekleşti ve sadece Çorum'da değil Kahraman Maraş'ta, Malatya'da ve birçok kasabada tekrar tekrar ortaya çıktı. Ancak Türkiye'deki dini canlanışı ve Siyasal İslamın gelişmesini sadece dış dinamiklere ve kömple teorilerine bağlamak gerekiyor. Tam tersine, küreselleşme ile birlikte ve Türkiye'deki modernleşmenin belli bir düzeye gelmesiyle harekete geçen iç dinamiklerin sonucunda Siyasal İslam gelişti ve yaygınlaştı. Din sosyolojisi ve laiklik konusu ayrı bir alt bölüm olarak bir sonraki bölümde ele alınmıştır.

DÜNYADA VE TÜRKİYE'DE DİNSEL CANLANIŞ: ESKİ VE YENİ DİN SOSYOLOJİLERİ

Daha önce de belirttiğim gibi Mübeccel Kiray dinin köylü toplumlarının bir kurumu olduğunu ve sanayi toplumunda yeniden canlanmasının geçici olması gerektiğini düşünüyor. Dış dinamiklerle ve Sovyetler Birliği'ne karşı dinsel ilişkilere göre ve patronaj temelli örgütlenmiş STK ve partilerin geliştirildiğini ve bu "tehdit" ortadan kalktığına göre bu kurumun da ortadan kalkması gerektiğini düşünüyor. Sovyetler Birliği'nin dağılmasından on üç

yıl sonra 2002'de dini referanslı bir partinin yüksek bir oy yüzdesiyle iktidara gelmesi O'nun hiç beklemediği bir gelişme ve O'nu çok şaşırtıyor.

✓ Kiray yaşamı boyunca hep iyimser olmuştur. Ancak, yaşamının sonlarına doğru elinde olmadan kötümserleşmiştir. Özellikle ara form olarak, bir patronajlık ara formu olarak kısa zamanda dönüşeceğini varsaydığı siyasal İslam ve tarikatlardan, onların partilerinin yüksek oy alması ve bunun hemen geçmeyeceğinin daha da bariz bir şekilde ortaya çıkması onu çok endişelendiriyordu.

Londra'da Parsons'un verdiği protestolu bir konferanstan sonra birlikte yemek yedikleri Gellner ise kitabı İslamiyet'in yaygınlaşmasının geçici olmadığını düşünüyor çünkü geleneksel olan ve reddedilen "Halk İslamiyet"ine karşı orta-öğretim ve yükseköğretim almış olanların giderek benimsediği "Kitabi İslamiyet" çerçevesinin modern-sanayi toplumu için gerekli homojenleşmeyi sağlaması söz konusudur.

Gellner'in siyasal İslamın gelişmesi konusundaki tezi onun milliyetçilik konusundaki tezinin geliştirilmiş bir biçimidir. Bilindiği gibi Gellner sanayi teknolojisinin bir toplumda aksamadan işleyebilmesi için toplumun aynı dili ve aynı değerleri paylaşacak şekilde homojenleşmesi gerekliliğini vurguluyor. Batı Avrupa'da ulus-devlet milliyetçiliği icat ve inşa ederek, başta eğitim kurumları olmak üzere birçok kurum yoluyla yaygınlaştırarak bu homojenleşmeyi sağlıyor. İslam ülkelerinde ise pre-modern ve heterojen olan Halk İslamiyet'inin sanayileşme ve modernleşme ile bağdaşmadığı hatta geri kalmışlığın nedeni olduğu görüşü yaygınlaşıyor. Gellner'a göre Kuran'ın, diğer temel kaynakların ve bu yönde çıkarılmış olan gazete ve dergilerin belirli düzeyde eğitilmiş olan elit ve orta sınıflar tarafından okunmasına dayalı olan Kitabi İslamiyet, Halk İslamiyet'inin yerini alıyor. Gellner, bu kitabı İslamiyet'in milliyetçiliğin gördüğü işlevi göreceğini savunuyor. Modernleşmenin ilerlemiş olması, ilköğretim, orta öğretim ve yükseköğretim okulaşma oranlarının yükselmesi püritan ve kitabi İslamiyet'in yaygınlaşmasına yol açıyor (Gellner, 1981 ve 1992). *belik*

Gellner'in öğrencisi olan Shankland, Tokat'ın Alevi ve Sünni köylerinde 1990'larda bir araştırma yapıyor. Alevi köylerinde hiyerarşik ve baba'dan oğul'a geçen "Dedelik Kurumu" varlığını sürdürüyor, topluluk çözülüyor ve şehre göç ediyor. Alevilik önce kültürel bir forma dönüşüyor. Ancak Sünni İslamiyet'in yükselmesi ve güçlenmesi karşısında Alevilik de "Cem Evleri" bağlamında yeniden canlanıyor ve yükselişe geçiyor. Sünni köylerden de göç oluyor, ancak Alevi köylere göre nüfus kaybı daha az hatta nüfus artışı bile oluyor. Bu durumda Sünni köylerdeki camilerin önemi artıyor. Hatta o köylerdeki camiler yenileniyor, yeni camiler inşa ediliyor, geleneksel imamların yerine devlet memuru olan maaşlı İmam-Hatip okulu mezunu imamlar tayin ediliyor. Sünni köylerin ekonomik gelişmesi Alevi köylerden çok daha belirgin (Shankland, 1993). Öyle görünüyor ki Türki-

ye'de ulus-devlet'in bir kurumu olan Diyanet İşleri Başkanlığının uygulamaları ve yönelimleri ile Sünni köylerin dinselliği arasında Weberci anlamda bir "elective affinity" (seçmeli akrabalık) var, yani bu iki yönelim birbirlerini destekliyor ve pekiştiriyorlar (Akşit, 2005).

Bu noktada özel alana çekilen Avrupa'daki Protestan Hristiyanlığın tersine Amerika'daki Protestan Hristiyanlığın ve Avrupa'daki Katolik Hristiyanlığın devleti kontrol etmekten son anda vazgeçtiğini ancak kamusal alanda kalma konusunda ısrar ettiği gözlemini eklemek gerekiyor (Casanova, 1995). Öyle görünüyor ki siyasal İslam da kamusal alanda görünmeye devam etmek konusunda ısrar edecek, ancak devleti kontrol etmekten vazgeçip geçmediğini zaman gösterecek. Bu konuları daha ayrıntılı olarak başka bir yazıda tartıştığım için burada bu konuya fazla yer ayırmayacağım (Akşit, 1991, 2005). Ancak, on dokuzuncu yüzyılda geliştirilen laikleşme kuramlarından yirminci yüzyılın son çeyreğinde geliştirilmiş olan yeni din sosyolojisi kuramlarına geçildiğini belirtmek gerekiyor (Şentürk, 2004). TÜBİTAK'tan alınan bir fonla desteklenen "Türkiye'de Toplumsal Yapı ve Din" adlı bir araştırmayı Recep Şentürk ve beş kişilik bir lisansüstü öğrenci ekibiyle yürütmekteyiz. Bu araştırmanın Türkiye'de din-modernleşme ilişkisini daha iyi ortaya koyacağını ümit ediyorum.

Aile Yapılarında Dönüşümler: Mübeccel Kiray, Çiğdem Kağıtçıbaşı ve Partha Chatterjee

Mübeccel Kiray'ın makro düzeydeki toplumsal bağlam faktörlerine yaptığı vurgunun ODTÜ Psikoloji bölümünde çalışan sosyal psikologları da yakından etkilemiştir. Dünya çapında iki sosyal psikolog olan Çiğdem Kağıtçıbaşı ve Deniz Kandiyoti buna çok iyi iki örnektir. Bu kitapta yer alan yazısında Çiğdem Kağıtçıbaşı etkilenme konusuna açıklık getirmektedir (Kağıtçıbaşı, 2011).

Mübeccel Kiray'ın geleneksel geniş aile ve modern çekirdek aile kavramlaştırmasının ötesine geçen tampon bir kurum olarak geçici olan ve üçüncü bir tür olan farklı bir aile yapısı kavramlaştırması gizil olarak vardır. Ancak, üçüncü tür ailenin uluslararası düzeyde kavramlaştırılması ve bir kuram haline getirilerek tanıtılması Çiğdem Kağıtçıbaşı tarafından yapılmıştır (Kağıtçıbaşı, 1996, 2010 ve 2011).

Türkiye'de geleneksel geniş ailenin "özelci"⁴ bir şekilde dinin ve kültürün gerekli kıldığı "Türk-Müslüman ailesi" olarak kavramlaştırması her ne

kadar bazı muhafazakâr çevrelerde benimsenmişse de köylerde ve kentlerde yapılan sosyolojik ve antropolojik araştırmalara dayalı olarak daha işlevselci bir geniş aile kavramlaştırması geliştirilmiştir (Akşit, 2006). Nitekim Kağıtçıbaşı'nın kavramlaştırmasına göre, birinci tip aileyi, kırsal-tarımsal geçimlik ekonomisinin ve ataerkilliğin yaygın olduğu toplumlarda kuşaklar arası bağımlılığın yoğun olması, kadının statüsünün düşük olması, demografik geçişin başlarında bulunduğu, doğurganlığın yüksek olduğu ve bağımsızlık yerine itaatkârlığın vurgulandığı durumlarda işlevsel geniş aile yapısı yaygın olmaktadır (Kağıtçıbaşı, 1996, s. 79; 2010; 2011). Kentleşme, sanayileşme ve modernleşme ile birlikte demografik geçişin sonraki aşamalarına doğru gelişmeler olmakta, doğurganlık düşmekte, kadının statüsü yükselmekte, okullaşma ve eğitim süresi yükselmekte ve çocukların bağımlılık yaşı yükselmekte ve kuşaklar arası ekonomik bağımlılığın yerini duygusal bağlılık almakta, üretken olmaktan çok tüketici olan çocuklar inisiyatif alabilen özerk benlikler olarak yetiştirilmektedir. Eğer bu gelişme Batı'da olduğu gibi bireycilikle birlikte giderse "özerk-ayrık" benliğin geliştirdiği çekirdek aileler yaygınlaşmakta, eğer Türkiye'de olduğu gibi hem özerklik hem de ilişkisel birliktir vurgulanır ve bir sentez oluşturulabilirse "özerk-ilikisel" benliğin yetiştirildiği / sosyalleştirildiği üçüncü tür aile yaygınlaşmaktadır (Kağıtçıbaşı, 1996, 2010, 2011). Bu kitaptaki bölümde de bu kuramı özet olarak Çiğdem Hoca açıklıyor, benim yeniden uzun uzun anlatmama gerek yok. Ancak, Çiğdem Hoca'nın da vurguladığı gibi "özerk-ilikisel" benliğin ortaya çıktığı üçüncü tip aile türü ikinci tipe doğru geçişle birlikte yok olacak bir aile türü değil; tam tersine psikoterapik açıdan daha sağlıklı bir aile ve benlik türüdür.

Benim Çiğdem Kağıtçıbaşı'nın aile ve benlik kuramına katkılarını daha fazla uzatarak anlatmama gerek yoktur. Ben Türkiye'deki bu tür tartışmalarda pek dikkate alınmayan ve daha çok Hindistan'da ortaya çıkmış olan bir başka kurama, "post-kolonyal" kurama kısaca değinip bu alt bölümü bitireceğim.

Doğrudan kolonyal devlet yönetimi altında yaşamamış olan Türkiye'deki aile yapılarındaki dönüşümlerle ilgili tartışmalar ile kolonyal devlet yönetimi altında yaşamış olan Hindistan'daki tartışmalar bazı paralellikler ve daha da çok farklılıklar ortaya koymaktadır. Her iki toplumda da geleneksel geniş aile konusunda yoğun tartışmalar yapılmıştır. Türkiye'de ge-

kavramı ve yaklaşımı farkında olarak veya olmayarak kullanmaları ve olayların tarihsel olarak inşa edildikleri ve kurgulandıklarını yeterince ortaya koymamalarıdır. Ancak "özelcilik", "doğacılık" ve bilimsel bilgilerimizin kesin ve mutlak olmadığına yapılan aşırı vurgu, bazen aşırı "görellilikçiliğe" dönüşmekte ve o zaman hiçbir "evrensel" ölçüt kalmamaktadır. Bu durumda "stratejik özelcilik" veya "stratejik evrenselcilik" konularının oluşturulması ve ona göre bilginin değerlendirilmesi ve uygulamaların yapılması önerilmektedir.

leneksel geniş aileyle ilgili üç yaklaşım ortaya çıkmıştır. Birinci olarak modern toplumda yaygın olması beklenen özelleştirilmiş çekirdek aile ile uyumadığı için geniş aile geçici bir olgu olarak ele alınmış veya reddedilmiştir. İkinci olarak ve birinciye tepki olarak, "milli ve manevi" değerlerin devamlılığını sağlayan "Müslüman-Türk ailesi olarak" yüceltilmiş ve özelleştirilmiştir. Üçüncü olarak Çiğdem Kağıtçıbaşı'nın yaptığı gibi geniş aile ve çekirdek aile özelleştirilmeden, işlevsel olarak ele alınmış üçüncü tür "özerk-ilişkisel benlik" yetiştiren bir üçüncü tür aile yapısı ve pratikleri açısından bu ailedeki değişimler ele alınmıştır.

Kolonyal devlet altında hiç yaşamamış olan Türkiye toplumunun gelişme çizgisinin öbür ucunda, uzun süre kolonyal devlet altında yaşamış Hindistan toplumu vardır. Bu toplumda geleneksel geniş aile ve modern çekirdek aile karşıtlığı farklı şekilde ele alınmıştır. Bu ele alının genel adı "post-kolonyal kuram" olup Partha Chatterjee bu kuramın kurucularından birisidir. Ben kısaca onun yaklaşımını özetleyeceğim. Chatterjee (2002:22-28), ekonomik, teknolojik, siyasal ve kamusal kurumların oluşturduğu "maddi" "dış alan" ile ailenin, kimliğin, benliğin ve kişiliğin inşa edildiği ve yeniden üretildiği alan olan "manevi" ve özel "iç alan"ı birbirinden ayırmakta ve bunların farklı modernleşme süreçleri ve dinamikleri bağlamında dönüştüklerini ortaya koymaktadır. Bu durumda dış alanda geleneksel ve modern ikilemi geçerli olabilmektedir; ancak iç alanda geleneksel, modern Batılı ve modern ulusal, modern yerel gibi yeni kategorileri geliştirilmek durumundadır. Nitekim Hindistan gibi uzun bir kolonyal dönem yaşayan toplumlar için İngilizce, farsça, sanskritçe, urduca ve yerel diller sıralanması söz konusu olabilmektedir. Aynı şekilde batılı tiyatro, Sanskritçe tiyatro, ulusal tiyatro ve yerel tiyatro farklılaşması ortaya çıkmıştır (Chatterjee, 2002:22-27).

Kolonyal devlet kolonyal farklılık kuralını işletmek ve sömürgeci sınıfın farklılığını ve üstünlüğünü sürekli inşa etmek ve korumak durumundaydı. Kolonyal farkı maddi ve kamusal alanda inşa etmek ve sürdürmek durumundaydı (Chatterjee, 2002:28). Paradoksal bir şekilde anti-kolonyal ulusal mücadeleleri yürütenler, ekonomik, siyasal, yasal, maddi, kamusal dış alanda kolonyal farkın oluşturulmasına karşı mücadele ederken, iç ve özel alanda ise bu farkın oluşturulması için mücadele veriyorlardı (Chatterjee, 2002:28-29). Batı dışı dünyadaki modernleşmeyi ve seçkin ile madun, bireyci ile cemaatçı ve liberal ile muhafazakâr farklarını ve ilişkilerini anlayabilmek için kolonyal modernleşmenin hegemonyasını, milliyetçi modernleşmenin normalleştirici ve bütünleştirici hegemonyasını ve onlara karşı parçalı direnişler ve karşı koyuşları anlamak gerekmektedir. Batı evrenselciliği, "şarkiyatçı istisnacılık" ile birlikte var olmuştur. Bunların karşısına "milliyetçi istisnacılık" çıkmıştır. Yeni bir evrenselcilik dilinin oluşturulabilmesi için bütün bu ayrımların farkına varıp kavramlaştırılması gerek-

tedir (Chatterjee, 2002:33-34). Osmanlı'daki ve Türkiye'deki tartışmalarda Chatterjee'ninkine benzer bir vurgulama Deniz Kandiyoti tarafından 1991'de derleyiciliğini yaptığı *Women, Islam and the State* (Kadın, İslam ve Devlet) adlı kitaba yazdığı bir yazıda yapılmıştır. "End of Empire: Islam, women and nationalism in Turkey" (İmparatorluğun Sonu: İslam, Kadın ve Milliyetçilik) başlığını taşıyan bu yazıda Kandiyoti şu önemli saptamayı yapmıştır: Türkiye'deki muhafazakâr-İslamcı kesimler dıştan gelen ekonomik ve teknolojik değişimleri ve modernleşmeyi kolayca kabul etmekte ancak toplumun "iç çekirdeği"ni ve "özünü" oluşturduğunu düşündükleri kadın ve ailenin kesinlikle dini inançlara göre oluşması ve korunmasında ısrar etmektedirler (Kandiyoti, 1991: 22-47). Türban tartışmalarının bu kadar uzun sürmesini ve siyasetteki fay hatlarından birisini oluşturmasını bu saptama bağlamında düşünmekte yarar vardır.

Hem Çiğdem Kağıtçıbaşı'nın özerk-ilişkisel benliğin sosyalleştiği üçüncü tür aile, hem de Chatterjee ve Kandiyoti'nin sözünü ettiği "iç"i "dış"a, "mağdur"un "seçkin"e direnişleri ve bu bağlamda ortaya çıkan üçüncü ve dördüncü tür kurumlaşmalar ve pratikler, Kiray'ın tampon veya ara kurumlarını geçici olmaktan çıkarmakta ve bizi en genel düzeyde çoklu modernleşme yolları ve çoklu modernlikler kuram(lar)ına götürmektedir.

Sonuç

1980'lerin sonundan itibaren genel bir sosyal değişme ve modernleşme kuramının olamayacağı yönünde kuvvetli bir eğilim oluştu. Esasında 1960'ların ortasına doğru Gellner (1964) düz-çizgisel evrimci kuramı eleştirirken şöyle bir eleştiri ortaya koymuştu: Eğer evrim aşamaları arasındaki geçişlerin nedensel bağlantıları ayrıntılı olarak açıklanabilmişse aşamalar dizisi gereksiz hale gelmiştir, çünkü aşamalar geçiş açıklamalarıyla aşama olmaktan çıkmış geçiş sürecinin parçası olmuşlardır. Eğer bir aşamadan öbür aşamaya geçişin mekanizmaları ve süreçleri açıklanamıyorsa o zaman da aşamalar yetersiz ve eksiktir; açıklayıcı olabilmeleri pek mümkün değildir (Gellner, 1964, s. 15). 1960'larda ve 1970'lerde yapısalci ve işlevselci-yapısalci genel ve makro düzeydeki modern toplum kuramları yaygınlaşmış ve hâkim hale gelmişti. Fakat bu kuramlar makro düzeyde ve çok yapısal olarak inşa edildiler ve karşıtlarının ortaya çıkmasına yol açtılar. Yapısalci makro kuramların karşıtları olarak ortaya çıkan alternatif kuramlar, bireye, faile, toplumsal eyleme, gündelik hayata ve mikro düzeydeki toplumsal ortam ve süreçlere odaklandılar.

1960-1985 arasındaki dönemde bir yandan etno-metodoloji, sembolik etkileşimcilik, fenomenolojik sosyoloji gibi gündelik hayatın sosyolojisi ve mikro sosyolojiye doğru gelişmeler olurken bir yandan da orta-düzey sosyoloji alanında modernleşme ve azgelişmişlik kuramları birbiriyle kıyasıya

rekabet ediyordu. Daha önce de belirttiğim gibi ben genel toplumsal değişme kuramlarını 1980'de *Toplum ve Bilim*'de çıkan makalede ortaya koymaya çalıştım. Ancak 1985'e gelindiğinde genel sosyal değişme kuramının mümkün olmadığını gördüğüm gibi modernleşme ve azgelişmişlik kuramlarının da ötesine geçilmesi gerektiğini fark ettim ve bu durumu ortaya koyan bir yazı yazdım ve bu yazıyı 1985'de yayınlanan kitabın son bölümüne koydum (Akşit, 1985). 1985'ten bu yana ise dünya toplumlarının hayatında ve kuramlarda devrim sayılabilecek olaylar ve gelişmeler oldu: 1989'da Sovyet Sosyalist Cumhuriyetler Birliği krize girdi ve dağıldı. Modern toplumlar onlardan beklenen eşitlik, özgürlük ve refah taleplerini yerine getiremediler ve hatta ulaştıkları refah toplumu ve devletinden geriye doğru gidip neo-liberal politikaları uygulamaya başladılar. Modernitenin ötesine geçen gelişmeler oldu ve büyük anlatıları eleştiren post-modern felsefeler ve kuramlar yaygınlaştı. Dünya sivil toplumu tam olarak ortaya çıkmadığı gibi daha önceki bütünleşmeler parçalandı ve birçok toplum, yerel topluluk ve sınıf küresel kapitalist ağ toplumundan dışlandı ve daha öncekinden daha derin yoksulluğa terk edildi.

Bütün bu gelişmelere oldukça eleştirel bir şekilde direnen üç kuramcının kuramları günümüze kadar geldi ancak genel toplumsal değişme iddiasından tavizler vermek durumunda kaldılar. Yakınlarda kaybettiğimiz Bourdieu, genel bir toplumsal değişme kuramı inşa etmeye girişmeden eleştirel ve reflektif bir sosyoloji geliştirmeye çalıştı. Bourdieu post-modernizme karşı direndi ve neo-liberal ekonomik modellerin taviz vermeyen eleştirmeni oldu. Giddens, erken modernite ve geç-modernite farklılaştırmasıyla yeni bir kavramsal çerçeve geliştirerek post-modernizme karşı çıktı ancak neo-liberalizm ve küresel dünyada yararlı olabilecek bazı kavramlar geliştirdi. Post-geleneksel ve seküler bir modern toplum kuramı inşa etmeye çalışan Habermas ise post-modernizme en açık ve en şiddetli karşı çıkanlardan birisi oldu. Ancak o da "post-seküler" toplum ve müzakereci demokrasi yaklaşımlarını geliştirerek katı aydınlanmacı modernite projesini çoğulcu bir şekilde yorumlamanın yolunu açtı. Geldiğimiz noktada her ne kadar post-modernizm eleştirilse ve her ne kadar neo-liberalizme ve küresel kapitalizme direnilse de yeni toplumsal oluşumların araştırılması, analiz edilmesi ve değiştirmek için politikalar geliştirilmesi gerekiyor. Bunun için Foucault'nun sosyolojisinin iyi bilinmesi gerekiyor, Castells'in ağ toplumu analizi, Urry'nin küresel karmaşıklık analizi ve Negri ve Hardt'in imparatorluk analizi gibi yeni yaklaşımlar ve analizlerin iyi bilinmesi gerekiyor. Bütün bunların ötesinde mikro-makro ilişkisi ile fail-yapı ilişkisini iyi kuran kavramsal ve kuramsal yaklaşımların inşa edilip geliştirilmesi gerekiyor. Bu yazının giriş bölümlerinde de ortaya konmaya çalışıldığı gibi kuramsal inşalar ve kavram geliştirmeler yoluyla dünyadaki ve her toplum içindeki modernleşmeler, post-geleneksel yapılar, modernlikler, post-modernlikler,

sekülerlikler ve post-sekülerlikler araştırılıp çözümlenebilir. İşte bu yazı Mübaccel Kiray'ın sosyolojik araştırma programından yola çıkarak hem biraz yukarda sözünü ettiğim gelişmeleri dikkate alan yaklaşımlar geliştirmenin önünü açmak hem de kuram ve yöntem geliştirme ve alanda araştırma yapmanın birlikte gittiğini bir kez daha göstermek ve yeni kuramlar, yöntemler ve alan araştırmalarının önünü açmak üzere yazılmıştır. Mübaccel Kiray sonrası bir sosyolojinin veya sosyolojilerin bu tür yönelimleri olduğunu ve olmaya devam edeceğini düşünüyorum.

Kaynakça

- Akşit, B. (1967) *Türkiye'de Azgelişmiş Kapitalizm ve Köylere Girişi* Ankara: Şark Matbaası, ODTÜ Öğrenci Birliği Yayını.
- Akşit, B. (1975) "Gelişme mi Evrimleşemeyen-Karmaşıklık mı?" *ODTÜ Gelişme Dergisi*, No. 7, 1975, ss.13-28.
- Akşit, B. (1980) "Toplumsal Değişme Kuramları ve Azgelişmişlik: Epistemolojik ve Kuramsal Bir İnceleme" *Toplum ve Bilim*, No. 9-10, 1980, ss. 78-102.
- Akşit, B. (1985) *Köy Kasaba ve Kentlerde Toplumsal Değişme* Ankara: Turhan Kitabevi yayını.
- Akşit, B. (1986) "Türkiye'de Sosyoloji Araştırmaları: Bölmlenmişlikten Farklılaşma ve Çeşitlenmeye" S. Ataz (der.) *Türkiye'de Sosyal Bilimlerin Gelişmesi*, Ankara: Sosyal Bilimler Derneği Yayını, ss. 195-232.
- Akşit, B. (1991) "Islamic Education in Turkey: Medrese Reform in Late Ottoman Times and Imam- Hatip Schools" in R. Tapper (Ed.) *Islam in Modern Turkey: Religion Politics and Literature in a Secular State*. London: I B Tauris and University of London.
- Akşit, B. (1993) 'Studies in Rural Transformation in Turkey, 1950-1990' Stirling P. (Der.) (1993) *Culture and Economy: Changes in Turkish Villages*, The Eothen Pres.
- Akşit, B. (1997) "Sosyoloji" *Cumhuriyet Döneminde Türkiye'de Bilim: Sosyal Bilimler*, Türkiye Bilimler Akademisi (TÜBA) Yayınları, Ankara, 7-18.
- Akşit, B. (2004a) "Relationships of Social Scientists With the External World: Could A Typology Be Created" in Tekeli, I. and Teymur, N. (eds.) *The Evaluation of the Performance in Social Sciences*, UNESCO Publication, s.19-31.
- Akşit, B. (2004b) "Küresel-Yerel Karmaşıklık ve Etkileşimli Sosyal Bilim Araştırmaları: İlhan Tekeli'nin Önerisi Üzerine Bazı Gözlemler" İlkin, S., Silier, O. ve Güvenc, M. (Ed.) *İlhan Tekeli İçin Armağan Yazılar*, İstanbul: Tarih Vakfı Yurt Yayınları, ss. 1-23.
- Akşit, B. (2005) "Laikleşme Tipolojisi ve Türkiye'de Laiklik Deneyimi" Şerif Mardin'e Armağan, İstanbul: İletişim Yayınları, s.65-103.
- Akşit, B. (2006) "Köy, Kırsal Kalkınma ve Kırsal Hane Halkı/Aile Araştırmaları" Eraydın, A. (Ed.) *Değişen Mekan: Mekansal Süreçlere İlişkin Tartışma ve Araştırmalar Toplu Bakış İçinde*, Ankara: Dost Yayınları, ss.123-163.
- Akşit, B. (2007) "Küresel Akışkanlık ve Sivil Toplum" Bilsel, C. (ed) *80. Yılında Cumhuriyet'in Türkiye Kültürü*, Mimarlar Odası ve SANART Görsel Kültür ve Estetik Derneği ortak yayını, Ankara.

- Akşit, B. (2008) "1964-2007 Zaman-Mekanında Özne Güzergah(lar)ı: Ünal Nalbantoğlu ve Sosyoloji ile 43 Yıl" Avar-Arslan, A., Sezer, D., ve Yıldırım, (der.) Ünal Nalbantoğlu'na Armağan, İstanbul: İletişim Yayınları.
- Akşit, B. (2010) "Mübeccel Kiray'ın Araştırma Programının Oluşması: 1963-1973 ODTÜ Döneminden Anılar ve Eleştirel Bir Değerlendirme" Kovanlıkaya, Ç. ve Çav, E. (der.) *Türk Sosyolojisinde Üç Bilim İnsanı: Cahit Tanyol - Mübeccel B. Kiray - Şerif Mardin* içinde, İstanbul: Bağlam Yayıncılık, s.55-72.
- Akşit, B., H. Ü. Nalbantoğlu, S. Tüzün (1982) "Geçiş Toplumunun Sosyoloğu: M. B. Kiray" Bilim ve Sanat, No. 15, 1982, s.14-16.
- Akşit, E. E. (2005) Kızların Sessizliği: Kız Enstitülerinin Uzun Tarihi, İstanbul: İletişim Yayınları.
- Aktar, A. (2010) "Mübeccel Kiray'ın İstanbul Yılları" Kovanlıkaya, Ç. ve Çav, E. (der.) *Türk Sosyolojisinde Üç Bilim İnsanı: Cahit Tanyol - Mübeccel B. Kiray - Şerif Mardin* içinde, İstanbul: Bağlam Yayıncılık, s.73-88.
- Aytaç, Ş. (2004) "Modernleşme Tehdit Altında: Mübeccel Kiray ile Söyleşi", *ODTÜ Mezunlar Derneği, İstanbul Şubesi Baraka Dergisi*.
- Azman, A. (2001) "Tarihselciliğe" Karşı Ampirizm ve Mübeccel B. Kiray" Doğu Batı Düşünce Dergisi, Yıl 4, Sayı 16, s.33-58.
- Baran, P. (1957) *The Political Economy of Growth*, New York: Monthly Review Press.
- Bartelson, J. (2000) "Three concepts of globalization" *International Sociology*, Vol. 15 No: 2 s. 180-196
- Casanova, S. (1994) *The Public Religions in the Modern World*, Chicago, The University of Chicago Press.
- Castells, M. (1996, 1997, 1998) *The Information Age: Economy, Society and Culture*, Cilt 1, 2, ve 3, Oxford: Blackwell.
- Chatterjee, P (2002) *Ulus ve Parçaları*, İletişim Yayınları.
- De Landa, M. (2006) *Çizgisel Olmayan Tarih: Bin Yılın Öyküsü*, İstanbul: Metis Yayınları.
- Feyerabend, P. (1989) Yönteme Hayır: Bir Anarşist Bilgi Kuramının Ana Hatları (Türkçesi: Ahmet İnam), İstanbul: Ara Yayınları.
- Gellner, E. (1964) *Thought and Change*, London: Wiedenfeld and Nicolson.
- Gellner, E. (1981) *Muslim Society*, Cambridge University Press.
- Gellner, E. (1992) *Postmodernism, Reason and Religion*, London: Roudledge.
- Habermas, J. (2005) Religion and the Public Sphere, *Philosophia Africana*, Vol. 8, No. 2: 99-109.
- Hall, S., Held, D. and McGrew, T. (1992) *Modernities and its Futures*, Cambridge: Polity Press and Open University.
- Hard, M. ve Negri, A. (2001) *İmparatorluk*, İstanbul: Ayrıntı yayınları.
- Kağıtçıbaşı, Ç. (1996) Family and Human Development Across Cultures: A View from Other Side. Mahwah, NJ.; Lawrence Erlbaum Associates.
- Kağıtçıbaşı, Ç. (2010). *Benlik, Aile ve İnsan Gelişimi*. İstanbul: Koç Üniversitesi-Yapı Kredi Yayınları, No.1.
- Kağıtçıbaşı, Ç. (2011) "Akademik Yaşama Kiray'la Başlamak" Bu kitapta bir bölüm.

- Kandiyoti, D. (1991) "End of Empire: Islam, women and nationalism in Turkey" in Kandiyoti, D. (Der.) (1991) *Women, Islam and the State*, London, Macmillan, s. 22-47.
- Keat, R. ve Urry, J. (1994) *Bilim Olarak Sosyal Teori* (çeviren: N. Çelebi) Ankara: İmge Yayınevi.
- Kiray, M. (1964) Ereğli: Ağır Sanayiden Önce bir Sahil Kasabası, Ankara: DPT yayınları.
- Kiray, M. (1966) 'Interdependencies Between Agro-Economic Development and Social Change: A Comparative Study in Çukurova', *Abant (Bolu) Sempozyumu*; bu bildiri daha sonra Jan Hinderink ikinci yazar olarak şurada yayınlanmıştır: *Journal of Development Studies*, Vol. 4, No. 4, pp. 497-528.
- Kiray, M. (1968) 'Values, Social Stratification and Development', *Journal of Social Issues*, sayı 24 (2), s. 87-100.
- Kiray, M. (1972) Örgütlemeyen Kent: İzmir'de İş Hayatının Yapısı ve Yerleşme Düzeni, Ankara: TSBD yayınları.
- Kiray, M. (1973) 'Gecekondu: Az Gelişmiş Ülkelerde Hızla Toraktan Kopma ve Kentle Bütünleşme', *SBF Dergisi, Cem Sar'a Armağan*, sayı 27 (3), s. 561-573.
- Kiray, M. (1998) *Değişen Toplum Yapısı*, İstanbul: Bağlam Yayınları.
- Kiray, M. (2001) *Hayatımda Hiç Arkaya Bakmadım: Mübeccel Kiray ile Söyleşi*, (İstanbul: Bağlam Yayınları).
- Kiray, M ve Hinderink, J. (1970) *Social Stratification as an Obstacle to Development*, NewYork: Praeger publications.
- Kuhn, T.(1982) *Bilimsel Devrimlerin Yapısı* (Çev.: Nilüfer Kuyaş), İstanbul: Alan Yayıncılık.
- Lakatos, I. ve Musgrave, A. (1992) (Der.), *Bilginin Gelişimi ve Bilginin Gelişimiyle İlgili Teorilerin Eleştirisi* (Türkçesi: Hüsamettin Arslan), İstanbul: Paradigma yayınları, 1992.
- Layder, D. (2006) *Sosyal Teoriye Giriş*, İstanbul Küre Yayınları.
- Moore, B. (1967) *Social Origins of Dictatorship and Democracy*, Lord and Peasant in the Making of Modern World, London: Penguin.
- Nietzsche, F. (1963) *Yunanlıların Trajik Çağında Felsefe*, (Türkçesi: Nusret Hızır), İstanbul: Elif Yayınları.
- Schopenhauer, A. (1962) *Essential Schopenhauer*, Allen and Unwin.
- Shankland, D. (1993) 'Alevi and Sunni in Rural Anatolia', Stirling, P. (der.) *Culture and Economy: Changes in Turkish Villages*, London: The Eothen Press, s. 46-64
- Skocpol, T. (1979) *States and Social Revolutions: A Comparative Analysis of France, Russia and China*, Cambridge: Cambridge university Press.
- Stinchcombe, A. (1968) *Constructing Social Theories*, New York: Harcourt, Brace and World.
- Stirling, P. (1965) *Turkish Village*, London: Weidenfeld and Nicholson.
- Şentürk, R. (2004) *Yeni Din Sosyolojileri*. İstanbul: Gelenek yayınları.
- Tapper (1991) *Islam in Modern Turkey*, London: I. B. Taurus and University of London.
- Tekeli, İ. (2000) "Değişmenin Sosyologu: Mübeccel Belik Kiray" Atacan, F., Ercan, F., Kurtuluş, H. ve Türkay, M. (Derleyenler) *Mübeccel Kiray için Yazılar*, İstanbul: Bağlam Yayınları.

- Tekeli, İ. (2004) "Transformations in Institutionalization of Scientific Activities in the World and Performance Evaluation in Social Sciences" in Tekeli, İ. and Teymur, N. (eds.) *The Evaluation of the Performance in Social Sciences*, UNESCO Publication, s. 1-18.
- Therborn, G. (1995) *European Modernity and Beyond*, London: Sage publications.
- Tomlinson, J. (2004) *Küreselleşme ve Kültür*, İstanbul: Ayrıntı.
- Trimberger, K. (1978) *Revolution From Above: Military Bureaucracy and Development in Japan, Turkey, Egypt and Peru*, New Jersey: Transaction Books.
- Urry, J. (2003) *Global complexity*, Cambridge: Polity Pres.
- Wolf, E. (1982) *Europe and People Without History*, Berkeley: University of California Press.

AKADEMİK YAŞAMA KIRAY'LA BAŞLAMAK VE KIRK YILIN GETİRDİKLERİ

Çiğdem KAĞITÇIBAŞI*

Giriş

Bu yazı, Mübeccel Kiray'ı Anma Oturumunda sunduğum tebliğ dayalı, ama ondan epeyce de farklı. Orada bir sosyal bilimler kongresi oturumunda akademik bir sunum yapma durumundaydım. Ancak burada, Kiray'a adanmış bir kitapta yazıya dökülürken, kendi kişisel akademik gelişimimi, Mübeccel Kiray'ın bundaki rolünü ve onunla ilişkimizi biraz daha fazla anlatmayı tercih ettim. Akademik ve kuramsal yaklaşımı ise özet olarak vereceğim. Bunun da nedeni, aile değişimi ve benlik gelişimi kuramlarımı daha önce yurt içinde ve yurt dışında yayınlamış olmamdır (örneğin, Kağıtçıbaşı, 1998, 2010).

İlk Yıllar: ODTÜ

Uzun bir akademik yaşam içinde izlenen yolun nasıl şekilleneceği pek çok etmen tarafından belirlenir. Benim için 40 yıllık bu uzun yolun en başı, Mübeccel Kiray'ın kişiliğinde en çarpıcı bir belirleyiciydi. Kiray'ın öğrencisi

* Prof. Dr. Çiğdem Kağıtçıbaşı 1940 yılında İstanbul'da doğdu. Lise öğrenimini Üsküdar Amerikan Kız Kolejinde (1959) tamamlamasının ardından 1961'de Massachusetts Wellesey College'den Psikoloji lisansı aldı. Berkeley'deki Kaliforniya Üniversitesinden (1967) sosyal psikoloji doktorasını almasından sonra Mübeccel B. Kiray'ın bölüm başkanlığını yapmakta olduğu ODTÜ Sosyal Bilimler Bölümünde akademik çalışma yaşamına başlayıp, 'insan gelişimi / aile / kadın' konularında yaptığı birçok ve başarılı çalışmalarıyla dünyanın en önde gelen sosyal psikologlarından birisi oldu.

Ç. Kağıtçıbaşı Türk Sosyal Bilimler Derneği üyesi olup, bu derneğin oluşumunda büyük önemi bulunan İzmir araştırmasına katılmış ve bu araştırmasını kitaplaştırarak dernekte yayınlamış beş akademisyenden de birisidir. 'International Association for Cross - Cultural Psychology'de başkanlık, 'International Union of Psychological Sciences'da başkan yardımcılığı yapan Çiğdem Kağıtçıbaşı, 'International Social Sciences Council' üyeliği ve 'Science in Developing Countries of the International Council' politika belirleme komitesi üyeliği görevlerinde bulundu. 1993'den bu yana TÜBA'nın kurucu asil üyelerinden birisi olan Kağıtçıbaşı, 2010 yılında TÜBA'nın Şeref üyeleri arasına katılmış tek sosyal psikologdur. ODTÜ'den sonra Boğaziçi Üniversitesinde çalışmalarını sürdüren ve halen Koç Üniversitesinde öğretim üyesi olan Kağıtçıbaşı, akademik yaşamı boyunca birçok ödül aldı. Bu ödüllerden birisi de, Mübeccel Belik Kiray'a da verilen ODTÜ Mustafa Parlar ödülüdür. (S.T)